

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

TOTT, François Baron de

Emlékiratai a törökökről és a tatárokról (részlet: Egyiptomban)

Eredeti közlés/Original publication:

2008, Szombathely, Vasi Szemle Szerkesztősége, 295 old. (egyiptomi részlet: 250–275. old. – eredeti francia nyelvű kiadás: *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, Maestricht, 1785)

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.674

Dátum/Date: 2014. március 16. / March 16.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

LINDFORS, Bernth: Chinua Achebe és a nigériai regény, *AHU MATT*, 2014, **pp. 1–43. old.**, No. 000.000.674, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

hazai könyvtárakban

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, magyar emigráns fia a francia diplomácia szolgálatában, baron de Tott terve Egyiptom francia meghódítására, baron de Tott „hivatalos” útja Egyiptomba, fejezet Egyiptomról emlékirataiban, a beszámoló témái: földrajzi környezet, földművelés, hajózás, kereskedelem, antik emlékek, politikai helyzet, a mameluk bejek támasztotta folyamatos zűrzavar

African research in Hungary, son of a Hungarian emigrant in the service of the French diplomacy, plan of baron de Tott to conquer Egypt by France, Tott's „official” trip to Egypt, chapter on Egypt in Tott's Memories, themes of Tott's report: geographical ambience, agriculture, shipping, trade, antic

monuments, political situation, continuing turmoil supported by the Mamluk beys

 AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
 ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
 TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
 SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
 COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adatárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

EMLÉKIRATAI A TÖRÖKÖKRŐL ÉS A TATÁROKRÓL

François Baron de Tott

A fordítói munkaközösséget vezette, a bevezető tanulmányt írta, a könyvet szerkesztette:

Dr. Tóth Ferenc

Tudományos jegyzetekkel ellátta:

Dr. Ivanics Mária

Vasi Szemle Szerkesztősége

Szombathely

2008

A jelenlegi, első magyar nyelvű kiadás a következő francia kiadás készült:

Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares, Maestricht, 1785

A kötet illusztrációi a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a párizsi Collège de l'Enseignement Supérieur de l'Armée de Terre könyvtárának szíves közreműködésével készültek.

A fordítói munkaközösség tagjai:

Dr. Tóth Ferenc

Neofitu Éva

Dr. Jeney Zoltán

ISBN 987-963-06-4388-7

TARTALOM

Bevezető (Tóth Ferenc)	5
Elöljáró beszéd	31
Első rész	41
Második rész	113
Harmadik rész	192
Negyedik rész	250

A Szerkesztő jegyzete / Note by the Editor: A kötet bevezetőjében Tóth Ferenc professzor részletesen bemutatja baron Tott életét, működését, tevékenységét, emlékirata keletkezésének történetét. Bevezetőjéből egyetlen kisebb részt emelünk most itt ki (mintegy értelmezésül), amely a diplomata utazó egyiptomi útjának körülményeit vázolja:

„ (...) E néhány Konstantinápolyban eltöltött év François de Tott diplomáciai és katonai pályája csúcspontját jelentette. Franciaországba való visszatérése után újabb nagyszabású tervvel állt a francia kormány elé: az Oszmán Birodalom egyik leggazdagabb tartományának, Egyiptomnak az elfoglalását tűzte ki célul. A terv legnagyobb hibája az volt, hogy ellentétben állt a külügyminiszter, Vergennes gróf keleti politikájával, amelynek egyik alappillére az Oszmán Birodalom integritásának a megőrzése volt. 1777-ben a haditengerészeti minisztérium javaslatára kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott haditervet nyújtott be az udvarnak. Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalábbis Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak.

Terveinek megghiúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról, és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amsterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kia-

dást megélt, és négy nyelvre lefordították. 1785-ben az északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki, és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. A forradalom idején egy lázadás vetett véget hivatalának 1790-ben, s csak ezt követően vonult emigrációba a hajdani híres diplomata. Több országban is megfordult, míg úja el nem jutott ősei földjére, Magyarországra. Magyarságáról soha nem mondott le, és ősi családi címerét Franciaországban is büszkén viselte. Ennek tudatában nem meglepő, hogy az öregedő báró apja bűneit eltörlő politikai amnesztiáért fordult kérvényben I. Ferenc magyar királyhoz.

(...)

Élete utolsó éveit így Magyarországon, Tarcsafürdön élhette, gróf Batthyány Tódor vendégeként...” (11–12. old.)

Könyvrészlet (Baron de Tott Egyiptomban, 250–275. old.)

NEGYESEDIK RÉSZ

Miután megvizsgáltam a törökök karakterét, erkölceit és kormányzatát kiterjedt birodalmuk fővárosában, nem maradt más hátra, mint hogy bejárjam a távolabbi tartományokat, és megvizsgáljam az ott élő különféle nemzeteket, és hogy feltárjam a despotizmus azon jellegzetességeit, amelyeket a despota távolléte szükségszerűen okoz.

A különféle levantei francia kereskedelmi képviselőkben tapasztalt visszásságok, amelyek inkább a törvények zavarossága, mintsem a szabályok be nem tartása miatt keletkeztek, arra késztették a kormányzatot, hogy kivizsgálta az *Échelle*-eket.¹ Ezzel a feladattal engem bízott meg.

A király *Athalante* nevű fregattja, amelynek kapitánya Durfort báró volt, parancsot kapott, hogy szereljen fel, és kíséren az utam során. Miután Toulonba érkezett Tessé gróf és grófnő, Ayen herceg és Meun gróf, akiket ugyanez a fregatt szállított Szicíliába, május 2-án vitorlát bontottunk: a keleti szél a Korzikai Fok körül ért el bennünket, és Durfort úr úgy döntött, hogy Genovában pihenőt tart. Innen néhány nap múlva szálltunk ismét tengerre, és az utasok úti céljukat elérve partra szálltak.

Ezután Máltába vitorláztunk, ahol a Nagymesternél kellett egy feladatot ellátnom, majd pedig onnan Kandia² szigetéig hajóztunk, ahol elkezdtem ellenőrző munkámat.

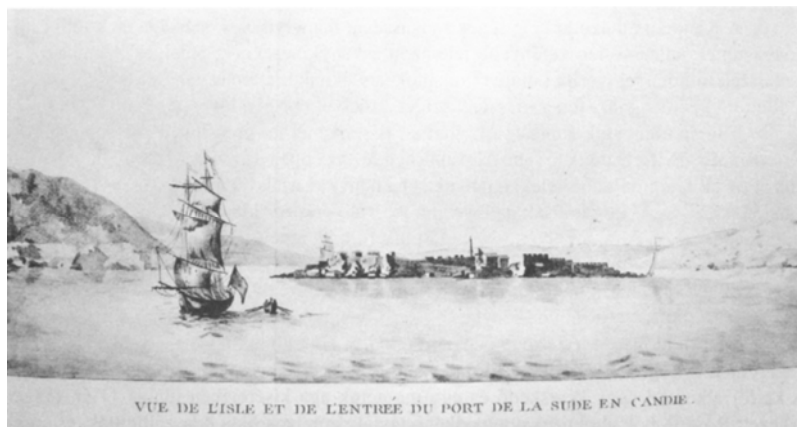
E sziget, vagyis a hajdani Kréta, amely mintegy elválasztja a szigetcsoporthoz a Földközi-tengertől, egy hosszú nyugat-kelet irányú hegyláncból áll. Ezt egyfajta folytatásának is tekinthetjük ama hegyláncnak, amely az Adria északi részétől, Moreán³ keresztül Karamániáig⁴, sőt egészen a libanoni hegységig tart.

¹ Az *Échelles du Levant* kifejezést a levantei francia kereskedelmi kirendeltségek gyűjtőfogalomként használták sokáig. *T F.*

² Kréta arab hódítók által használt neve. *T F.*

³ Morea Peloponnészosz korabeli elnevezése volt. *T. F.*

⁴ Karamánia – A Szeldzsuk Birodalom romjain Anatóliában létrejött bégségek legjelentősebbike, 1256-ban alapította Karamanoğlu Mehmed bey. Hosszú időn keresztül az oszmánok riválisa, csak 1487-ben sikerült II. Bayezid szultánnak véglegesen a birodalmába olvasztania. Első központja Larendé (Karaman) volt, majd székhelyüket a jelentős kulturális hagyomá-

**Krétai látkép a tenger felől nézve
(Tott báró vázlata alapján készült metszet)**

A legrégebbi ókori költők által is megénekelt Kréta szigetén az érdeklődő utazók ma is megtekinthetik a híres labirintust. Magáénak tekintik még e sziget az igazi Olümposz hegyet is, amelyet az európai és ázsiai partok is elvitatnak,⁵ de ezek az egymást követő vallásos elképzelések a pogányság emlékműveit Szent Margit barlangjával helyettesítették, amely minden bizonnyal méltóbb a mai görögök tiszteletére, és különösen alkalmas a természettudós érdeklődésének megragadására.⁶ A déli parthoz legközelebbi hegyek megközelíthetlenné teszik a szigetet a Földközi-tenger irányából, ugyanakkor a gyenge talaj ellenére elősegítik az északi részen való legelőnyösebb földművelést. Csak a kedvező éghajlatnak köszönhető az a gazdag termékinálat, amelyet a lakosok a hiányzó búzára cserélnek. Kereskedelmük alapját az olajfélék jelentik, legfőbb iparuknak pedig a szappangyártás számít.

nyokkal rendelkező Konya városába helyezték át. A karamánok birodalma legnagyobb kiterjedése idején egész Délkelet-Anatóliát magában foglalta. *I. M.*

⁵ Két Olümposz hegyet is láthatunk, az egyik Kisázsia-ban, a híres Brussza városa mellett található, a másik Európában a hajdani Thesszaloniki-öbölben. Ez utóbbinak, amely mellett ma is található egy Tempé nevű völgy, megalapozottabb jogai lehetnek, de e különféle hegyek kérdése nem érdemel külön figyelmet.

⁶ E barlang különösen az itt található sztalaktitkőzetek minősége és sokfélesége miatt vált híressé.

Ez az iparág ugyanakkor oly kevésbé fejlett, hogy a fogyasztó piac közelsége ellenére, a mi kereskedelmünk vásárolja a legnagyobb mennyiséget ezekből az olajokból, majd a Marseille-i szappangyárakban feldolgozva, egy részét Konstantinápolyban értékesíti. A sziget keleti és lakatlan részén őshonos vad olívfákat találtam, amelyek hasonlóan mint a babérrózsa, beárnyékolják és színesítik a völgyeket, de olyan párát árasztanak, amely végzetes lehet azokra, akik itt szunnyadnak álomra. A vidék tele van narancs- és citromfákkal, amelyek gyümölcse a máltaiakénál és portugálokénál is különb. A sárgabarackfajból való és mirabella nagyságú musmus, amely finomabb a fajtája legkiválóbbjainál, s valószínűleg csak Kandiában terem. Itt megteremnek a legértékesebb növények is.

E sziget sokáig a velenceieké volt, majd Szulejmán szultán elhódította⁷ e köztársaságtól, amelyet folyamatosan megfosztott a legjelentősebb birtokaitól. Még állnak az erődítményei, melyek nem tudták megvédeni, és amelyek, bár ma menedéket nyújtanak az elnyomóknak, de a legkisebb külső támadásnak sem tudnának ellenállni: a hegyek vízmosásaiban és kopár vidékein élő lakók rablóéletük érdekében védik azt a függetlenségüket, amely a földműveseknek nem adatott meg.

Kandia⁸, Kánea⁹ és Retino¹⁰ városok három pasalik központjai, amelyekre az oszmán kormányzat a szigetet felosztotta. Az első szeraskier jogon a másik kettőnek parancsol, és mindhárom egyaránt zaklatja e szerencsétlen vidéket. A török milícia, amely szoros kapcsolatban áll a krétai görögökkel a közös házasságok révén, gyakran meggátolta e zaklatásokat, fellázadva a magas rangú zaklatókkal szemben, de ugyanezen görögök szinte mindig kihasználják a janicsárokkal való rokonságukat, hogy alsóbbrendű zaklatókká váljanak, akik szomszédjaik számára még veszélyesebbek, és állandó büntetlenséget élveznek.

Miközben az elnyomás és anarchia e keveréke fenntartja a rendetlenséget az egész északi partszakaszon, egy, a hegyekben fészkelő rablótársadalom viszont tart rendet tagjai között, ellenáll mindenféle

⁷ Mint ismeretes, Kréta szigetét fővárosa, Kandia, 16 évig tartó ostroma után, IV. Mehmed szultán (1648–1687) uralkodása idején, 1669-ben vették birtokba a törökök. *I. M.*

⁸ Iraklion. *I. M.*

⁹ Chania. *I. M.*

¹⁰ Rethymno. *I. M.*

elnyomásnak, és kalózokkal borítja be a tengert. Ez a fajta köztársaság szövetkezik a szomszéd maniótákkal¹¹, akik kölcsönösen segítik egymást, miközben a törökök gyengesége nem tud segíteni az embereknek, akik e rablók kizsákmányolásától szenvednek.

A Kandián áthúzódó hegységek magassága, némelyikük kopársága és a többi növényzetének jellege a legszerényebb jele azon ásványkincseknek, amelyek bennük rejlenek. Ezek minden jel szerint kihunytt vulkánok, sokuknak krátere is van és a Salamon-fok¹² mellett található egy kis fehér márvány sziget, amelyet részben lávaréteg borít.

Miután elhagytuk Káneát, a fregatt e kis szigetnél horgonyzott le, ahonnan június első napjaiban vitorláztunk tovább Alexandria felé. Az ebben az időszakban uralkodó, nyugatról észak felé irányuló szelek, amelyek soha nem kavargják fel a tengert, lehetővé teszik a hajósoknak, hogy kiszámítsák az Egyiptomba való érkezés idejét. Megfigyeltem a hajózás során, hogy a pára, amelyet a szél előttünk fűjt, és amely ellenállt a nap erejének, és egyre vastagodott, míg ködös felhőkké nem vált az egyiptomi partok közeledésével, amelynek felbukkanását már előre jelezte Pompeius oszlopa. De nemsokára megpillantottuk a Fárosz erődjét, és miután megkerültük a Gyémántot¹³, a fregatt lehorgonyzott az új alexandriai kikötőben. Még aznap üzentem a kairói konzulnak, hogy bejelentsem megérkezésemet, és segítséget kérjek a kormányzattól, hogy a Níluson a fővárosig hajózhassak. A kairói alkonzul négy kereskedő és egy mameluk aga kíséretében június 11-én reggel érkezett Rosette-ből, ahol azokat a hajókat hagyták, amelyek őket odaszállították, és amelyeket a Ség-Elbélet küldött, hogy Kairóba szállítson. A bejek¹⁴ között feszülő ellentétek már kezdtek

¹¹ A Peloponnészosz három déli félszigete közül a középső neve Mani (vagy Maina), az itt élőket hívják maniótáknak. *I. M.*

¹² A sziget legkeletibb csúcsán található és a Sidéra-fokkal együtt a Morenne szigetet és öt kis szigetet alkot. A kikötő a Paleo-Castro (görögül) üregvár. A legutóbbi háború során egy angol kalóz elfoglalta ezt a pontot és őrzőket helyezett itt el, akik jelezték kereskedelmi hajóink közeledtét észak és dél felől, és sokat ártottak a kereskedelmünknek.

¹³ Így nevezik a földnyelv egyik mintegy száz méter átmérőjű szikláját, amelyre a Fároszt építették és amely a két alexandriai kikötőt elválasztja egymástól.

¹⁴ A huszonnégy tartományra osztott Egyiptomot bejek kormányozzák: az elsőt közülük, aki Kairót is kormányozza a Ség-Elbélet (az ország hercege) címmel látták el. A bejek gyűlése a díván, amelyen egy három-lófarkas pasa elnököl a Nagyúr nevében. A további részletekben látni fogjuk, hogy e zsarnoki eredetű kormányzat minél gyengébb annál szörnyűsebb formát ölt.

megnyilvánulni, és miután Murád¹⁵ hadaival együtt kivonult – állítólag azért, hogy behódoltassa a Sarkié¹⁶ vidéki arabokat, ám valójában Egyiptom zaklatása volt a célja – biztonságom érdekében szükségessé vált ez az elővigyázat. 12-én este indultunk Rosette¹⁷-ba, hogy elkerüljük a hőséget e tizenkét mérföldes úton. Öszvérek szállította kis karavánunk harminc főből állt: félúton megálltunk Maadiében. Ez az utaspihenő egy hajdan megművelt földre épült, amely már régóta a tenger áradásait, az abból következő pusztasodást, valamint az arabok rablásait szenvedte. Innen néhány óra múlva mentünk tovább, és a felkelő nap fényében nemsokára megpillantottuk a Rosette-i pálmák és minaretek csúcsait, és áthaladva e városon keresztül a Nílus partjáig, megcsodálhattuk átellenben a delta különleges látványát.

Rosette látképe
(Tott báró vázlata alapján készült metszet)

[A *şayh al-balad* vagy törökül *şeyh el-beled* 'az ország sejkje', a mamelukok vezetőjének címe. A szultán az Oszmán Birodalom legfontosabb központjaiba, így Kairóba is, vezíri rangú beglerbégeket nevezett ki, akik a pasa címet viselték, és három lófarkas zászló (*tuğ*) volt a hatalmi jelvényük. *I. M.*]

¹⁵ Egy a huszonnégy kormányzó közül, aki a leghatalmasabbnak látszott. [Murad bey háromszor állt a tartomány élén 1775–1777, 1778–1786 és 1791–1798-ig, de a hatalmat megosztotta Ibrahim bey-jel. Az oszmánok hatalma Egyiptomban ekkor már leáldozóban volt. *I. M.*]

¹⁶ Sharkie. *I. M.*

¹⁷ Rashid. *I. M.*

Este a kísérelőmmel felszálltam a Ség-Elbélet hajójára. E vízi jármű tatja egy hálósobát és egy szófákkal teli szalont rejtett. Egy másik hajó a kísérelőknek és a konyhának volt fenntartva, és étkezési időben mellettünk állt meg. Az utat a Nílus vizén sodrásiránnyal szemben fújó szél segítségével vitorlázva tettük meg egészen Kairóig, ahová a harmadik nap este érkeztünk meg.

A konzul egyik janicsárja, akit őrszemnek állítottak egy hajóra Bulak¹⁸ előtt, partra szállított minket egy helyen, ahol a lovaink várakoztak, amelyeken a konzulhoz mentünk a sötét éjszakában.

Iszed pasa¹⁹, a Nagyúr hajdani kegyence – akiről már korábban is beszéltem – volt akkor a kairói pasa. Miután megtudta, hogy megérkeztem, másnap tiszteletét tenni küldetett hozzám, és hasonlóan járt el a Ség-Elbélet is, aki szerette volna, ha a leghamarabb vele találkozunk. Nem tudhattam még akkor, hogy mi lehetett ennek az oka, és azt válaszoltam neki, hogy bármennyire is ismerem kiterjedt hatalmát Egyiptomban, nem engedhettem meg magamnak, hogy a Nagyúr hatalmát legalább a pasa személyében meg ne tiszteljem. A vezérbej megparancsolta a főlovászmesterének és a közrendet felügyelő előjárónak, hogy segítsenek mindenben, hogy a kormányzónál mihamarabb látogatást tehessek.

A lóról leszállva a konzul közölte velem, hogy a Ség-Elbélet értesülve a megérkezéséről, és sejtve, hogy napközben szállok partra, nagyszámú előjáró részvételével ünnepi bevonulást rendezett, amely nagy megtiszteltetés volt, mivel annak ellenére, hogy a lovon való közlekedés csak a bejek és a birodalmi nagyurak kiváltsága volt, hét lovat készítetett elő a kíséreltem számára. Hiábavaló volt igyekeztem, hogy későn érkezzem, mivel csak késleltette azt a megpróbáltatást, amit azon az úton kellett elszenvednem, amely a kairói várba vezet, ahol a mindenkori bejek fogságában élő pasa képviselte az uralkodó személyét. A nép kíváncsisága oly mértékű volt, hogy a két sorfalat alkotó örök sem tudták megakadályozni, hogy tömegesen özönjenek az útvonalam irányába. Az indokolatlanul és a menet szórakoztatásául osztogatott ütlegek sem bizonyultak elegendőnek, hogy a sokadalmat eltántorítsák attól, hogy megvárják a visszatérésemet a várkapujánál. A pasát teljes vezíri pompájában találtam, és ugyanolyan

¹⁸ Kisváros a Nílus mentén, a főváros kikötőjeként használják, és emellett az egyik elővárosának is tekinthető.

¹⁹ Kairói beglerbég (1775–78), a korábbi nagyvezír. *I. M.*

ceremóniával fogadott, mint az Konstantinápolyban volt szokás, de régi ismeretségünkre való tekintettel négyszemközti beszélgetésre invitált, és kis időre eltávolította a dívánteremben található népes kíséretét. Ekkor szólt a bejek közötti feszültségekről (a forradalom biztos előjele), és elmagyarázta, hogy miért volt olyan sietős Ség-Elbéletnek, hogy ceremóniámmal minél hamarabb végezzen. Viszont arra már nem jutott elegendő idő, hogy fogadhasson, hiszen alig értem vissza az oda-utammal azonos ceremónia szerint a szállásomra, s az ellenpárt máris kirobbantotta a felkelést, mire az uralkodó bejek a vár elfoglalásán fáradoztak. Ez a sokkal inkább politikai, mintsem katonai eszköz az alkalmazóinak lehetővé teszi a Nagyúr parancsaival való rendelkezésüket, amelyeket a pasa által hozattak, miközben a pisztolyukat annak torkának szegezték. Így nemsokára láthattunk is egy fermánt, amely a lázadókat száműzetésre ítélte, miközben ezek mit sem törődve a puszta formaságokkal az ellenfeleikre lövöldöztek, és néhány napos, inkább hangos, mint pusztító tüzelés után arra kényszerítették őket, hogy Felső-Egyiptomba meneküljenek.

A győztes párt mamelukjai, beji rangra emelve az elűzöttek helyébe léptek, és miután a kormányzat ismét megnyugodni látszott, Gizába mentem néhány napra, hogy megtekintsem az onnan csak négy mérföldre található piramisokat.

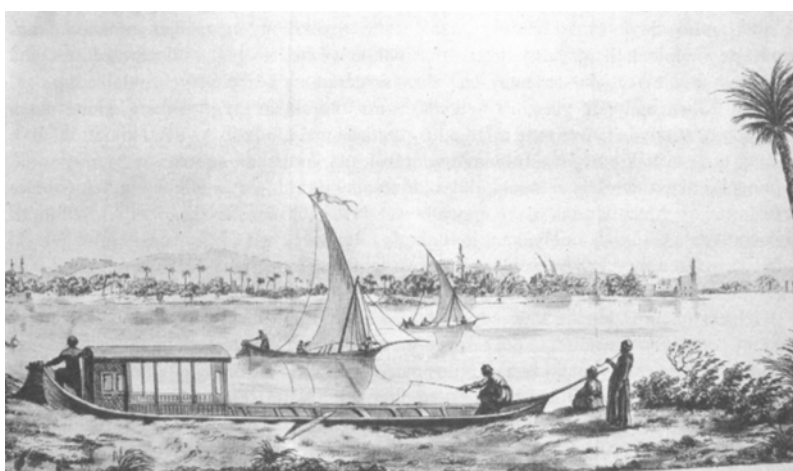
Egyiptom földje, kereskedelme, kormányszata és műemlékei, amelyeket a világ legrégebbi évkönyveinek tekinthetünk, olyan méltóság-teljes tárgyat képviselnek, amelyet nem szabad az utazásom történetével összevegyíteni, és ezért ennek részleteit elhagyom, hogy egy egységes műben örökítem meg.

A piramisokhoz kísérő arabok éjjélkor indítottak el minket, és pirkadatkor szálltunk le a lóról e hatalmas kötömegek mellett. Kísérőim először is belülről igyekeztek szemügyre venni őket, de engem kevésbé érdekelt a belsejük, amelyet elég jól ismertem Maillet úr²⁰ és más utazók egybehangzó alaprajzai nyomán. Inkább az eddig szerintem elhanyagolt kutatásoknak szenteltem az itt töltött kis időt.

Amint a szfinx közelébe jutottam, amelyről máshol fogok majd beszélni, az arab kísérőim mutattak egy nyílást, amit az egyik egyiptomi bej az azt eltakaró homokból ásatott ki egy bizonyos mélységig. Hoz-

²⁰ Maillet, Benoît de (1656–1738). Francia főkonzul Egyiptomban (1692–1711). A *Description de l'Égypte...* (Paris, 1735) és az *Idée du gouvernement ancien et moderne de l'Égypte...* (Paris, 1743, 2 vol.) című művek szerzője. T. F.

zátették még azt is, hogy a halottak menedékébe is behatoló istentelen munka hamarosan elnyerte méltó büntetését, és a legutóbbi forrongások idején a bej életét vesztette. Viszont ezek az oly lelkiismeretes arabok, akik nap mint nap múmiákkal kereskedtek, kiváló egészségnek örvendtek. Lehet, hogy csak a bej próbálkozása ártott az üzletnek: minden kereskedő a kizárólagosságra törekszik.

Rhoda látképe
(Tott báró vázlata alapján készült metszet)

A Gizába visszafelé vezető úton, ahol már leírtam a Rhoda sziget látképét, a Nilométert és a kairói óvárost, amely a túlsáton volt, éltem azzal az egyik kopt kereskedő által felajánlott lehetőséggel, hogy átmenjek a szemközti parton lévő házába, és lerajzoljam Giza és a piramisok látképét. Amíg ezzel foglalatostkodtam, egy csapat lovas vágott az ablakaink alá, majd más csapatok is odasereglettek, és pisztolydörgéseket lehetett hallani mindenfelől. Egyre nagyobb lett a kavardás, a házigazdánk eltorlaszolta a ház ajtaját, és hamarosan megtudtuk a minket kísérő janicsártól, hogy a forrongás néhány napja szunnyadó tüze ismét fellángolt aznap reggel, miután három bejt megöltek, és egy negyedik, hogy elkerülje társai sorsát, pártja töredékeivel igyekezett elérni Felső-Egyiptomba menekült társait, és a győztes párt mindent megtett, hogy ezt megakadályozza. Ekkor láttunk meg egy nagy folyami hadihajót, amely a Nílus közepét elfoglalva megakadályozta,

hogy a proskribáltak Líbia felé meneküljenek. Mindezidáig hidegen hagyott ez a veszekedés, befejeztem a rajzomat, és miután a tumultus lecsendesedni látszott, ismét hajóra szálltam, hogy Gizába visszatérjek, nem is sejtve, milyen akadály állhat elénk. De alig tettek hajósaink néhány evezőcsapást, és máris mintegy húsz lovas mameluk rohant lóhalálában a partra, és puskavégre fogtak minket azzal fenyegetőzve, hogy tüzet nyitnak ránk, ha nem szállunk azonnal partra. Ezt meg is tettük. Itt tudtuk meg, hogy az egyik kairói óvárosban lévő bejt bízták meg a Nílus ellenőrzésével, és ő megtiltotta az utazást. Hiába tiltakoztam, hogy ez a törvény rám nem vonatkozhat, ezektől az uraktól csak a karabélyuk csövét kaphattam válaszul, majd elküldtem az egyik velem lévő kereskedőt, hogy ő tárgyaljon közvetlenül a bejjel erről a kérdésről, míg nekünk azt mondták, hogy várjuk meg, egy nem messze lévő utcasarkon ülve. A bej nagyon meglepődött, hogy az óvárosban voltam, és amikor megtudta, hogy rajzolni jöttem, igen szellemesen megjegyezte, hogy jobb időpontot is választhattam volna erre. Mire a követem nem kevésbé ügyesen úgy válaszolt, hogy nem tudhattam előre, hogy éppen reggel támad kedvük egymás torkának esni. Végül elérte, hogy néhány bocsánatkérés kíséretében parancsot adott, hogy hagyják folytatni az utunkat. Ezalatt a fejedelem egyik tisztje ellopta a pipáinkat, így el kellett vinnünk magunkkal a hajónkra, azzal az ürüggyel, hogy megvédjen minket a támadástól, de valójában azért, hogy kicsikarjuk belőle e kétes szolgálat ellenértékét. Gizába érkezésem után már csak Alexandriába való visszautam előkészületeivel foglalkoztam.

A Nílus, amelynek vízszintemelkedését már korábban megfigyeltem, elérte azt a magasságot, amely lehetővé tette a Trajanus-csatorna megnyitását. Az utcai kikiáltók, akik naponta tudósították a népet a folyam áradásáról, már kiabálták az Áruszé²¹ ünnepét, de az ünnepi előkészületek és a menekülők üldözésének körülményei ellenére a Ség-Elbélet biztosította az Alexandriába való visszatérésemhez szükséges eszközöket. Beszálltunk ugyanazokba a hajókba, amelyekkel jöttünk, és folytattunk a hajózást, amely a megemelkedett vízszinten még kellemesebb volt, mivel lehetővé tette, hogy láthassam a világ legnépesebb és leggazdagabb tájait.

²¹ Az új asszony ünnepe. [Arusszé – ar. *arus* 'menyasszony'. Az *arusíyye* 'menyegző' ünnep alkalmával az ókori Egyiptomban, amikor a Nílus elérte az áradás tetőfokát, egy fiatal leányt áldoztak a folyónak. Leírását ld. alább. I. M.]

Egészen a részletekig kiterjedő mohó tudásszomjjal és nagy gond-
dal gyűjtöttem mindent, ami a kormányzatra, a népességre, az er-
kölcökre, a kereskedelemre, és az ahhoz szükséges feltételekre vo-
natkozott. A Nílus partjain élő nép kedvessége felkeltette bennem a
vágyat, hogy közelebbről is megismerjem őket, ám a szárazföldi
utamra hozzám rendelt mamelukok látványa elriasztotta volna őket, ha
nem teszek intézkedéseket arra, hogy a parton maradjanak, és csak eu-
rópaiakkal közeledjek feléjük. Gyakran volt részem abban az öröm-
ben, hogy összegyűjthettem a parti falvak lakóit, és meggyőződhettem
válaszaikból az összegyűjtött adataim pontosságáról, amelyet most itt
szeretnék előadni.

Egyiptom Afrika keleti sarkában található, és a Földközi-tengertől
Abesszíniáig terjed, és a 31. és 23. szélességi fokok által közrefogott
területet alkotja egészen Szüenné városáig, amely a Nílus vízesei
alatti térítő mellett fekszik.

E folyam – melynek forrásait még nem ismerjük igazán²² és ame-
lyet Abesszínia és Etiópia számos bővíző folyója táplál – Egyiptomon
keresztül folyik délről észak felé, és 4 mérföldre Kairótól két ágra
szakad, és egy híres és jól ismert Delta nevű szigetet alkot. Egyedül a
sziget arabok által Batn-el-Bakarának nevezett (tehénhas) csúcsáig
terjedő, magasabb területek által közrefogott síkságok művelhetőek,
mivel a folyam csak az áradások által elöntött területekre juttatja el ér-
tékes kincseit.

A Nílust szegélyező, Kairóval szembeni hegyek négy mérföldnyire
találhatóak és csak negyven-ötven láb magas sziklapadot alkotnak, s a
líbiai síkságot szegélyezik. Ez a hegyvonulat kisebb-nagyobb távol-
ságból kíséri a folyam irányát, és a nagy áradások idején a megna-
gyobbodott folyómeder partjául szolgál. Az Arábia felőli oldal maga-
sabb hegyvidékei a Vörös-tengert szegélyező földterülethez tartoznak,

²² Egy Brus nevű utazó állítólag megtalálta őket. Találkoztam Kairóban azzal
az inassal, akit felbérelt, a kalauzzal, aki vezette, vagyis az útítársával. Meg-
győződtem róla, hogy ő e felfedezésről semmit sem tudott, és e ténnyel
szemben csak annyit hozhatunk fel mentségül, hogy egy olyan tudós, mint
Brus úr, nem tartozott számadással az inasa felé. A híresség gőgje azonban
szétfoszlik a sivatagban, a mester és inasa eltűnnek, és csak az őket körölve-
ző üresség marad, és két kizárólag egymással beszélő és két szükségszerűen
egymásra utalt ember. A legéletképesebbnek lehet csak a társa felett hatal-
ma, és a belsőszülött inasnak kétségkívül volt annyi, hogy Brus úrnak egy
tisztán helyrajzi felfedezést nyújtson. [James Bruce (1730–1794), brit felfe-
dező és földrajztudós T. F.]

és a megfigyelések alapján a tengerpartokra jellemző masszív jelleggel bírnak. Kairó felett, a Delta szögének csúcsa magasságában a líbiai sziklapad és az arabiai hegyvonulatok megnyílnak és eltávolodnak Kelet és Nyugat irányába a Földközi-tengerrel párhuzamosan. E hatalmas földterület, amely a bárkai királyságtól²³ Gázáig terjed, a folyam árterületének számít. Egy ilyen ország, ahol szinte soha nem esik az eső, annyira meleg az éghajlat, illetve olyan a föld jellege, hogy a szárazságra és pusztasodásra lenne kárhóztatva, ha nem lenne a rendszeres áradás, amely kétségkívül az egyik legmeglepőbb jelenség. Megvizsgálva a jelenség működését, megfigyelhetjük Európa hatását, ahonnan nedves éghajlatunk kipárolgásai Abesszíniáig és Etiópiáig hatolnak. Az észak-nyugati szelek rendszerint június, július és augusztus hónapokban fújnak, és folyamatosan nyomják előre a ködös felhőket, amelyek Egyiptom napját nem takarva Abesszíniáig és Etiópiáig szállítják a gőzöket, ahol elpárolognak, és száz csatornán át a Nílusba jutnak, amely vizét az útja során felszedett hordalékával együtt szétteríti. Megfigyelhetjük azt is, hogy ezek a talaj agyagos földjének szétmállásából keletkező posványos vizek ivás közben oly könnyűnek és tisztának tűnnek, mint a legátátszóbb forrásvíz: az egyiptomiak azt gondolják, hogy a Nílus vize tápláló, és azt mondják, hogy aki egyszer ivott belőle, soha nem távozik el innen.

Az ókori egyiptomiak örömmel teli Nílus-kultuszát bizonyos formában a mohamedánok alatt is megőrizték. Ők a legszentebb folyam néven tisztelik, és az ókori pogány ceremóniákkal ünneplik áradását.

A vízszint emelkedését a Rhoda sziget legdélibb sarkán, a kairói óvárossal szemben található Nilométeren figyelik. A fővárosban kerületenként kikiáltók útján naponta tájékoztatják a népet a Nílus áradásáról, amíg a víz szintje el nem éri a megfelelő magasságot, hogy a város belsejébe és onnan a víztárolókba vezető csatornát megnyissák. Ez a pillanat akkor érkezik el, amikor a víz elér egy bizonyos, pontosan nem ismerhető – mivel babonás féltékenységgel őrzik a kíváncsi tekintetektől – szintet a Nilométerben található mérőoszlopon. Majd felhangzik az *Ufallah* kiáltás, vagyis, hogy Isten megtartotta az ígértét, amely a csatorna megnyitását jelzi. Különféle színű zászlócskákat lengető gyermekek kísérik a kikiáltót, és a bőség biztos tudatában hirdetik az örömhírt.

²³ Az ókori királyság Cyrenaica, arab nevén Barka, a mai Lybia keleti partvidékén feküdt, 1517-ben lett az Oszmán Birodalom tartománya (*vilayet-i Barka*). *L M.*

Szelim szultán²⁴, miután meghódította Egyiptomot, törvényt alkotott, és megalapítván az új kormányzatot, úgy határozott, hogy e királyság hatalmas birodalma tartományaként csak akkor köteles adót fizetni, amikor a Nílus áradása eléri a csatorna megnyitásához szükséges szintet. Ugyanis csak ilyen esetben van elégséges víz a földműveléshez, és ez általában minden évben meg is valósul, a bőséghez e mennyiség természetesen még nem elegendő. Ehhez a víznek el kell érnie egészen a hegyek lábáig, ilyenkor kiáltják ki a *Minel Dzsebel il-el-Dzsebel* (egyik hegytől a másikig)²⁵ kiáltást. Nyilvánvalóan azokra

Nilométer és Giza látképe
(Tott báró vázлата alapján készült metszet)

ínségesebb évekre való tekintettel, amikor sok föld maradt öntözés nélkül, Egyiptom hajdani uralkodói rengeteg csatornát építettek, amelyek legfontosabbjai még működnek, de a túlnyomó többségük elhanyagolt állapotban van, és ennek következtében Egyiptom több mint fele műveletlenül áll. A kormányzat a legjobban azokat tartja karban, amelyek Kairóba, Fajum tartományba és Alexandriába szállítanak vizet. Az utóbbi őrzését egy tisztre bízták, akinek az volt a feladata, hogy megakadályozza a basriéi arabokat, hogy felhasználják a csatorna víztöbbletét, azáltal, hogy eltérítsék a vizet, még mielőtt Alexandriát ellátták volna, vagy pedig a kijelölt idő előtt megnyitassák a csator-

²⁴ I. Szelim oszmán szultán (1512–1520) 1517-ben hódította meg Egyiptomot. *I. M.*

²⁵ Minel Dzsebel, il-el-Dzsebel – *min el-cepel ilâ el-cepel*, 'hegytől hegyig' *I. M.*

nát, amely megakadályozta volna a Nílus áradását. A Fajumba vezető csatornát szintén őrzik, és nem nyitható meg a kairói úgynevezett Trajanus-csatorna megnyitása előtt.

Az ókori egyiptomiak egy barbár szokás szerint feláldoztak a Nílusnak egy fiatal lányt, amikor a csatorna megnyitásához elég magasra emelkedett a víz szintje. Őt nevezték Áruzzénak (új menyasszonynak), és e véres ünnep nevét és szertartását – igaz, emberiesebb formában – de még ma is őrzik, Omár kalifának köszönhetően, aki az emberáldozatot egy Nílusba dobott földoszloppal helyettesítette. Kairó előljárói díszes gondolákon mennek a szertartásra, amelyet mindig ünneplés és tűzijáték követ.

Számos csatornát csak az azokat használó lakosok gondolják, ilyenek azok, amelyek a Nílus Damiette²⁶-be vezető ágából erednek, és a Sarkié vidéket táplálják. Ez a tartomány a szuezi földnyelven található, és Egyiptomban a földművelés fejlődése szempontjából a legjelentősebbnek nevezhető. Az ezen túl fekvő, arabok által lakott gázai síkságok is termékenyek lennének, ha a pusztítás szelleme nem tenné tönkre még a őshonos terményeket is. Számos csatorna fut még a Deltán keresztül is, sokuk hajózható is, ilyen például a manufi csatorna, amely a két Nílus-ágot köti össze, tíz mérföldre a „tehénhas”-nak nevezett földterület csúcsa alatt. Ez a csatorna Nadirból indul, és nem pedig Gészeidből, ahová d’Anville²⁷ helyezte a kezdetét. Ezt követően pedig átszeli a Manufié tartományt, amelynek földműves kultúrája a leggondosabban megművelt kertekkel is vetekszik. E híres földrajztudós térképe egyébiránt a lehető legpontosabb munka, amit egy olyan országban készíthetnek, ahol a kormányzat nem segíti elő az ilyen tevékenységet, és ahol a terep túl egysíkú, s nem nyújt megfelelő megfigyelési pontokat.

Egyiptom földje valóban olyan alacsony, hogy csak néhány, a hajdani Alexandria romjaiból maradt földkupac és a híres Pompeius oszlopa segítségével lehet felismerni a tenger felőli láthatáron. Az egész partvonal beleolvad a láthatárba, és három mérföldnyire a tenger felől nézve is csak néhány, vízből kinőni látszó pálmafát láthatunk, és iga-

²⁶ Dimyat. I. M.

²⁷ Jean-Baptiste Bourguignon d’Anville (1697–1782). Francia földrajztudós és térképész. Az *Atlas de la Chine* (1727), az *Analyse géographique de Phalle* (1744) és a több nyelven is kiadott *Géographie ancienne* szerzője. A mintegy 10 000 térképből álló gyűjteménye a Bibliothèque Nationale de France-ban található. T. F.

zából ennek a domborzati adottságának köszönheti Egyiptom a rendszeres áradásokat.

Amint már fentebb láttuk, az észak-nyugati szelek, amelyek Abesszíniáig tolják az európai ködös felhőket, a Nílus irányába fújnak, és felismerhetjük azt a rendszert, amely a folyam vizeit visszatolva, az áradások legfőbb irányítója. Szeptember közepe felé a déli irányba forduló szelek a Nílus természetes lejtését felerősítve gyorsítják a vízfolyást, miközben az abesszíniai és etiópiai felesleges felhőket az Eufrátesz vízgyűjtői irányába fűjják, ahol, nem sokkal Egyiptom után, szintén rendszeres áradással termékenyítik meg Mezopotámiát. Ilyenkor egy felhőoszlopot lehet látni, amely a Vörös-tengeren keresztül, a szuezi földnyelven áthaladva az Ararát hegyre telepszik, mindeközben ugyanez a szél a Perzsa-öböl irányába fújva Mezopotámiát Egyiptomhoz hasonló előnyökben részesíti.

Ez a meteorológiai megfigyelés, amelyet minden részletében tanulmányoztam, évente bizonyítható olyan égöv alatt, ahol az égbolt tisztasága nem vezet félre minket.

Minden eddigi egyiptomi útleírás egybehangzóan állítja, hogy a Nílus áradáskor szétterített hordaléka tápanyagokban gazdag. Vegyelemzése során ugyanakkor nem találunk szerves anyagot azzal a homokkal való keveredés előtti állapotában, amely az agyaggal együtt egyiptomi talajt alkot, amint azt a fazekas-termékek aránya is bizonyítja. Ez a hordalék a Nílus két partján zajló földomlásokból ered, és a folyam az egész agyagos részt magával hordja. Ezek könnyű részecskéit a vízsodrás fenntartja, míg a homokos rész lerakódik, és az áradás után új szigeteket alkot. Az élelmes földműves meghódítja és a homok kietlenségét ügyességével pótolja: az ide ültetett dinnyemagvakat galambtrágyával keveri, és bőséges termésnek örvendhet, amíg az újabb áradás el nem pusztítja a termőföldet, hogy azután egy újabbat teremtsen.

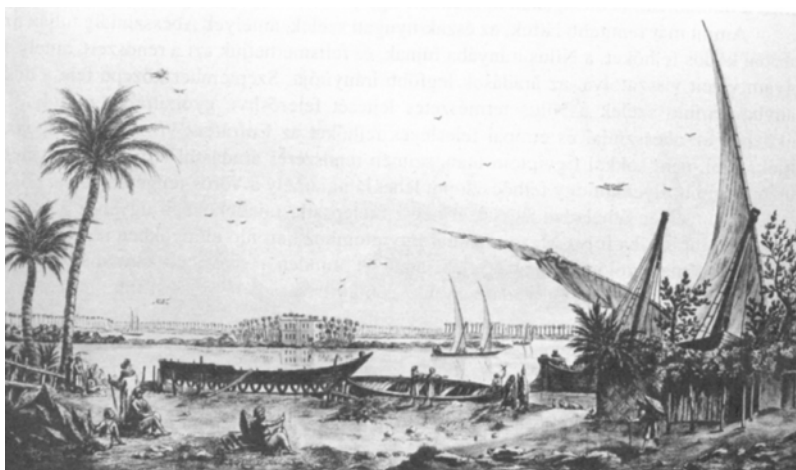
Az e változásokat létrehozó vízáramlások a domborzat és a szelek kettős és ellentétes mozgásából fakadnak. Az említett mozgások ellenére a Nílus olyan könnyen megzabolázható folyam, hogy több, a folyóvíz szintje alatti szántóföldet csak tízhüvelyknyi nedves földgáttal védenek a pusztító áradástól.

Ilyen csekély munkát igénylő eszközökkel védik a Deltát az áradás ellen. E szigeten, ahol évente háromszor aratnak, és állandóan öntöznek a Nílusra és mellécsatornáira épített öntözőművekből, ritkán kell az áradástól félni. E gazdag tengerparti egyiptomi vidéken még kevés-

bé érzékelnénk a folyam duzzadását, ha a Földközi-tenger felől fújó szelek nem hajtanák a tenger vizét dél felé.

Fontos megjegyeznünk, hogy a Delta egyiptomi földeknél magasabban fekvő területét egy Berelosz erdőnek nevezett pálmaerdő szegélyezi, amelynek a szintje jóval magasabban fekszik, mint a legmagasabb vízszint. Ez a topográfiai megfigyelés elegendő ahhoz, hogy megcáfolja a Delta üledékes módon való kialakulásának elméletét. Egy olyan terület, amely a legnagyobb áradások szintjénél is magasabb, nem keletkezhetett így, csupán elősegíthette a Nílus két ágra való szakadását. De sem ez a körülmény, sem a sziget léte nem érdemel sok vesződséget, és Maillet úr is megtakaríthatta volna az Ephora-féle elmélet ismétlésének fáradságát, amelyet már a korabeli közvélemény sem fogadott túl nagy sikerrel.

A Delta nyugati és keleti tartományaiban lévő csatornáinak maradványai jelzik, hogy az ókori Egyiptomban itt virágzott a leggazdagabb kultúra. Feltételezhetjük azt is Alexandria romjainak kiterjedése, a csatorna építése és a Maréotisz tavat²⁸ körülvevő és nyugaton egészen Barka királyságáig húzódó területek alapján, hogy ez az araboknak kiszolgáltatott és szinte teljesen műveletlen vidék milyen gazdag lehetett a különféle, Alexandria városa ellátására termelt javakban.

A Delta látképe
(Tott báró vázlata alapján készült metszet)

²⁸ A Mareotis-tó a Nílus deltájában fekszik. *I. M.*

Az alexandriai csatorna elhelyezkedése alapján megállapítható, hogy az nemcsak a város ivóvíz-szolgáltatására és a kereskedelem megkönnyítésére szolgált, hanem a Nílus balpartján a Deltával szemben található művelhető földek megtermékenyítésére is. Egy Béquers²⁹-ben felépített gáttal sikerült visszaszorítani a tengert, és ezzel egy nagy területet nyerni, amelynek művelt részei elértek egészen e hajdani hatalmas város széléig, ez ma egy kisváros a két kikötő között, a Fárosz szigetét a szárazfölddel összekötő új földnyelven. A világkereskedelem e fővárosa már régóta csak Egyiptom kereskedelmi lerakataként működik, és úgy tűnik, mintha száműzték volna saját falai közül. De csak egy pillantást kell vetni a romjai kiterjedtségére és nagyszerűségére, hogy észrevegyük: a legnagyobb érték is az azokat alkalmazó kor és emberek génuszától függ.

Az európai, az afrikai és az indiai kereskedelmet egyesíteni hivatott Egyiptomnak szüksége volt egy kikötőre. E kikötő hatalmas és könnyen megközelíthető kellett, hogy legyen. Mindezen kívánalmaknak azonban a Nílus torkolata nem tudott megfelelni. A part egyetlen kikötője a folyamtól tizenkét mérföldre, egy sivatagban helyezkedett el, és csak egy bátor génusz ismerhette fel a kedvező helyét. Ő volt, aki az itt építendő város alaprajzát megrajzolta. Hát nem volt csodálatos Alexandria születése? Egy Nílushoz vezető hajózható és a földművelés számára is hasznos csatornát építtetett, Alexandria a nemzetek városa lett, a kereskedelem metropolisza. Tisztelettel övezi a barbár századokban felhalmozódott hamvakat, amelyek csak azt várják, hogy egy jötevő kéz habarcsot keverjen belőle a leghatalmasabb épülethez, amit az emberi szellem valaha is létrehozott.

Az egyiptomi partot alkotó sziklafal vizsgálata megmutatja, hogy Fárosz szigete csak Alexandria romjaiból jöhetett létre, és a két medencét elválasztó alapzat a tenger által odasodort törmelékekből állhatott össze. Az új part megerősíti ezt a megfigyelést, hiszen a hullámok mindennap kisodornak olyan feliratos köveket, amelyek csak az ősi város romjaiból származhatnak.

A romok szinte minden lépésnél emlékeztetnek a hajdani dicsőségre: az alapítóra emlékeztető makedón kabátot ábrázoló városfal többször visszaverte a várost kirabló barbárokat. Ezek a hajdani ipart és gazdagságot biztosító és a mostani romokat védő falak az építészet remekművei.

²⁹ Kis kikötő Alexandria és Rosette között.

**A Fárosz szigete Alexandriában
(Tott báró vázlata alapján készült metszet)**

Néhány történész azt állítja, hogy a szaracénok építették ezt a városfalat az általuk lerombolt régi fal helyén, de e rablók keze nyomát legfeljebb néhány rosszul és hevenyészett módon kijavított részen ismerhetjük csak fel. Az Alexandriát Nekropolisztól elválasztó fal építését nekik tulajdonítani legalább annyira abszurd, mint Pompeius oszlopának megalkotását.

Ez a tárgyát és alkotóját illetően ismeretlen műemlék a csatorna mellett áll Nekropolisz és Alexandria falai között. Hajdanában valószínűleg abban a külvárosban állt, amely a szerzők tanúsága szerint a Maréotisz-tó mellett feküdt. A rózsaszín gránitdarabok és az oszlopot környező alapzatok alapján feltételezhető, hogy egy piactér közepén állhatott, de anélkül, hogy a múlt homályában kutatnánk, e műemlék pusztá látványa is kielégíti csodálatunkat. Nem szeretném elismételni Maillet úr és a különböző utazók leírásait. Csák annyit szeretnék megjegyezni, hogy e hatalmas kötömeg egy feleakkora kövön fekszik, mint a közepén álló kötömb, és évszázadok óta csak a két rész pontos illeszkedésének és tökéletesen vízszintes vágásának köszönhetően támaszkodik egymásra. Az alapot tartó kötömegbe vájt gödörben szabadon is megfigyelhetjük a támaszkodási pontot: a talajt alkotó mészkőbe elég mélyen beleállított gránitdarabot. Ezen alapkövön található felfedett hieroglifák azt valószínűsítik, hogy egy obeliszkdarabot alkalmaztak. Ugyanakkor sokkal logikusabbnak tűnik az, hogy az oszlop történetét örökítették meg rajta.

Az ókori Alexandria romjai
(Tott báró vázlata alapján készült metszet)

A tökéletes függőlegesség, amelyről már beszéltem, nem hagy kétséget afelől, hogy az oszlopot merőlegesen és fokozatosan állították fel: először az alapot, az oszlopot, majd az oszlopfőt. De nem könnyű elképzelni, hogy milyen eszközökkel állították fel ezt a tömör rózsaszínű gránit, több mint négylábnyi mértékű (modulus) korinthuszi oszlopot. E munkát képtelenség volt daruemelők nélkül elvégezni, és ezen elgondolás alapján elképzelhetjük, hogy Archimédész³⁰ emelőjének mintája már Egyiptomban is létezett. Mindez nem meglepő, hiszen a Vezúv lávája alatt is találtak a mi asztalosaink satujához vagy a simítógyalujához hasonló eszközöket.

De nemcsak ez a merész építészeti műemlék lepi meg az Egyiptomba érkezőt: a nem kevésbé nehezen felállítható Kleopátra tűje³¹ már a számos nem hellén művészetekhez sorolható felső-egyiptomi munkához tartozik. A Pompeius oszlop tetején is megfigyelhetjük azokat az elnagyolt levélmotívumokat, amelyek inkább a durva mun-

³⁰ 30 Szürakuszai Archimedes görög matematikus, fizikus, mérnök, csillagász, élt K. e. 287–K. e. 212. *I. M.*

³¹ 31 Kleopátra tűjének nevezik azt a 3500 éves obeliszket, amelyet III. Tutmosis fáraó emeltetett Heliopoliszban, a mai Kairó közelében. 1875-ben került Londonba, a Themze partjára. *I. M.*

kákhoz szokott kezekre, mintsem Pheidiász³² vésőjére emlékeztetnek. Az egyiptomi vésnökök munkája a hieroglifákban nyújtanak művészi élményt. Kleopátra tűjének mind a négy oldala tele van hieroglifákkal, az alapját romok takarják, és nem tudjuk megállapítani a támaszpontját, de a mellette lévő hasonló, összetört és felborított tűt megvizsgálva láthatjuk, hogy ezeket négy bronzkockára állították. Megfigyelhetjük, hogy ezt a két obeliszket két nagy épülethez viszonyítva helyezték el, így díszítették ezt a teret, ahol a romok alapján ítélve valaha palota állhatott. Állítólag Kleopátra palotája is itt volt. Jól kivehetően láttam egy elég jó állapotban lévő rotondát és a környék néhány börtönét, illetve a törvényszéket, és meglepődve tapasztaltam, hogy milyen jó állapotban maradt fenn a falak burkolata.

Még egyértelműbben rajzolódik ki az egykori alexandriai főtér: több oszlop közül kettő a tér egyik oldalának közepén, szemben a hatalmas összedőlt boltozatokkal, ezek egy főtemplom bejáratára utalnak, amely minden kétséget kizáróan Jupiter Szerapisz templomáé volt. Ha a rombolás szelleme nem lenne mindig lusta és ostoba, ezek az értékes romok már korábban eltűntek volna. Láttam e szellem letéményeseit, olyan barbárokat, akik szeleteket hasítottak ki az oszlopokból, hogy azokból malomköveket készítsenek, és nem kis kárörömmel láttam, hogy ügyetlenségük miatt hiába fáradoztak. Ha ez meg is mentheti a nagyobb köveket, a szobrok nem menekülhetnek a felfedezők kapzsiságától. Viszont az arabok ezeket mindig csak fanatikusan megcsonkolva adják el az európaiaknak. Annyira kevés hasznot húzhatnak ebből, hogy nem is ez kelti fel kutatókedvüket, és szerencsére visszatartja őket a romok kikutatásától. Így unokáinknak is jut majd ebből az értékes hagyatékból.

Az alexandriai külvárosok – a Nekropolisz melletti és amelyikben még az utcákat is felismerhetjük a Rosette felé eső síkságon – minden bizonnyal sok kincset rejtene a föld alatt. A nekropoliszi³³ terület tele van kis dombocskákkal, amelyekben az ókori egyiptomiak babonás hitében épített templomok és műemlékek romjait sejthetjük. Megtekintettem a város katakombáit is (az alexandriai temetőt), bár ez nem mérhető a memphiszihez, amelyet az arabok elrejtene a kíváncsiak elől, hogy azután az áhított múmiákat eladhassák nekik. Valószínű,

³² Pheidiász – az ókor legjelentősebb szobrásza, élt Kr. e. 500 – Kr. e. 430 körül. *I. M.*

³³ Nekropolisz a halottak városa, görög összetett szó a *neko* halott és a *polis* város szavakból.

hogy ugyanazt a balzsamozási módszert használták, és a katakombák is csak arányaikban különböznek. Megfigyelhető az is, hogy a természet nem nyújtott Egyiptom e része számára olyan sziklapadot, mint amilyen a delta feletti részen szegélyezi a Nílus partját. Alexandria ókori lakosai úgy próbálták e hiányt kiküszöbölni, hogy egy mélyen fekvő utat építettek a sziklában Nekropolisz irányába. Ez a harminc-negyven láb széles és huszonöt láb mélységű árok a végződésén enyhén lankásan fejeződik be, kétoldalt pedig merőlegesen kivágott széles nyílások találhatók, amelyek tíz–tizenkét láb magasan vízszintes irányban különböző földalatti utcarendszert alkotnak. Azokban, amelyek bejáratát a kíváncsiak megtisztították a törmelékektől, már nem találunk múmiákat, csak a hajdani helyüket lehet felfedezni abban a sorrendben, ahogy ott feküdtek. Hús hüvelyk átmérőjű, négyzet alapú, hat láb mélyen a sziklába bevágott, és a végén leszűkített üregek, egymástól hét–nyolc hüvelyk széles fallal elválasztva valóságos sakk-tábla-formát alkotnak a föld alatti járat két oldalfalán.

Könnyű megállapítani, hogy a múmiákat lábbal előre felé helyezték el a nekik kialakított helyre, és Nekropolisz lakossága növekedtével újabb utcákat alakítottak ki. Úgy gondolom, hogy ez a megfigyelés, a memphiszi katakombákat is jobban megvilágítva, magyarázatot adhat a különféle alsó- és felső-egyiptomi piramisok nagyságára és sokféleségére is. Most áttérnék a gízai piramisok vizsgálatára, és ezek alapján szeretnék néhány valószínűsíthető következtetést levonni. Már említettem, hogy ezeket a Líbiával határos sziklapadra építették: kettő aránylag egyforma méretű, a harmadik csak háromszáz láb magas és nem igazán foglalkoztak eddig vele. A legnagyobbnak a négyzetalapja és magassága is hatszáz láb, és e hatalmas mű belülről is megtekinthető. Maillet konzul szerint – aki pontos leírását, alaprajzát és metszeteit is megadja – ezt a piramist feltörték. Ugyanakkor az épület közepében lévő szarkofághoz vezető galéria bejárata előtti sorkövek, melyek állítólagos sérüléseinek tulajdonítható ez a furcsa magyarázat, nem tanúskodnak semmiféle erőszakos behatolásról, hanem inkább úgy tűnik, mintha a piramist soha nem is zárták volna be. Végül is, a kapzsiság és a kíváncsiság nem tudta volna tönkretenni a köveket többszöri próbálkozás nélkül, amelyeknek nem találjuk nyomát. A piramison egyik oldalon sem jelölték meg a bejáratot: vajon hogyan találták meg egyből? Vajon miért távolították el az alsó, bejáratot nem akadályozó kősort is? Hogyan lehetséges az, hogy a folyosó kövei kiváló állapotban maradtak? Hogyan lehetséges az, hogy a zárókő alatti féldom-

bormű és az egész építmény sértetlen maradt? Ugyanakkor Maillet, elméletét alátámasztandó, részletesen tárgyalja a feltételezett munkálatot, és olyan bonyolult módszereket tulajdonít az egyiptomiaknak, melyekre nem volt szüksége e hatalmas kötömböknek és főleg e babonásan hívő népnek, hogy e tisztelt nyugvóhelyet biztosítsa.

Nem is hagyna kívánnivalót maga után a nevezett író pontossága a műemlék belsejével kapcsolatban, ha a kutatása során bejutott volna abba a kútba is, amely a piramis közepén merőlegesen megy lefelé, és amelynek csak nyílását említi meg. A sok megghiúsult behatolási kísérlet eredménytelensége – részben a felszerelés hiánya vagy a résztvevők féltékenysége miatt – még sok találgatásra ad okot: úgy látszik azonban, hogy mivel e kútnak semmiféle haszna sincs, inkább egy rejtelmes járatnak tekinthetjük. Ez az ókori egyiptomiak halálegelgondolásaihoz illő elmélet a további megfigyeléseinkben meghatározó szerepet játszik.

A legérdekesebb talán az a kapcsolat, amelyet a felső és alsó sírok között fellelhetünk. Minden piramisnak megvannak a katakombái. Az első piramis csúcsára merőlegesen, a vízszintes oldalával párhuzamosan egy ötven ölnyi sziklapadot véstek ki, melynek több nyílása is van. Az egyik oldalsó bejárat olyan meredek, hogy csak kötéllel kikötözve lehetne bemenni, ha az arabok megengednék a bejutást. A többi bejáratot hieroglifákkal és féldomborműves ábrákkal televesett hosszú kövekkel zárták le. Az egyik bejáratot, amelyen keresztül a múmiákkal kereskedő arabok a zsákmányukat kihozzák, csak egy faajtó zárja. Ezt a bejáratot egy itt lakó arab őrzi, aki a kedves fogadtatáson túl nem volt hajlandó többet megengedni, mint hogy egy valószínűleg általa kifaragott ablakon benézzek. Itt csak egy széles föld alatti utat láttam, amelynek homályában elvész a tekintet, de az iránya a piramis alá vezetett. Ha azt feltételezzük, hogy hasonló úthálózat van itt, mint Nekropoliszban – amely Memphisz város kiterjedéséhez és nagyságához viszonyítva elképzelhető –, akkor láthatjuk, hogy mekkora hatalmas földalatti rész lehet itt. Egy másik nem kevésbé hasznos megfigyelés, hogy a piramisok ugyanabból a sziklából vannak, így megkövültathatjuk azt az állítást is, hogy a katakombák kőfejtők voltak. S ha még hozzávesszük ehhez egy életét láthatólag a halálnak szentelő nép hiedelmeit, valószínűnek tűnik, hogy minden új uralkodás kezdetén bezárták a régi katakombákat, és újakat nyitva, az azokból kitermelt köveket félretették az uralkodó mauzóleuma építéséhez, így az uralkodás ideje meghatározta annak arányait. Az egyforma méretű köve-

ket a fennsíkra szállítva már csak össze kellett rakni a építményeket, miután kiszámították az első kősor mennyiségét. Feltételezhetjük, hogy a már említett kút arra szolgált, hogy az uralkodót összekösse az uralma alatt meghalt alattvalóival: ezzel azt a kellemes és hasznos vágyát is ösztönözte, hogy egész élete során szeressék.

Ilyetén módon Egyiptom királyainak kronológiája megfelel egy matematikai számításnak. Ha egy adott idő alatt egy adott népességi halandóságot veszünk és ezzel arányosan a katakombák mennyiségét, elég volna ismerni egy fáraó uralkodásának idejét, és síremléke nagysága alapján kiszámíthatnánk, az arányosság elve alapján, az összes többi uralkodása idejét.

Ilyen szemszögből mindenféle elnyomás, rabszolgaság, zsarnokság gondolata eltölpül e hatalmas tömeg látványától. Nem látunk mást, mint egy végső szerződést uralkodó és alattvalói között, és ha az eltemetettekre halálos ítéletet kiszabó bíróság szigorúságára gondolunk, megérthetjük a Giza piramis bejáratának titkát, és nem tudunk meghatódottság nélkül gondolni azokra, akiket oda bezártak.

Ha a dolgok anyagi valósága ilyen magyarázatot nyújt, egy megfontoltabb vizsgálódás csak még jobban megerősíti ezt. József csatornájának építése, a felső-egyiptomi munkálatok, a híres Moerisz-tó és mindazok a csatornák, melyek Alsó-Egyiptomot (meg)termékenyítik, oly műemlékek, melyek nem kevésbé titokzatosak, mint a piramisok. Mit gondoljunk ezekről? A zsarnokság művei? Vajon az emberiség jótevői nem voltak soha elnyomók? Egy olyan nép, amely csak a saját temetkezési helyével foglalkozott, ahová csak akkor léphetett be, ha méltónak találtatott rá, minden bizonnyal elnyomás alkalmazása nélkül építette e műveket.³⁴

Ami a piramisok alkotóelemei arányait illeti, hét–nyolc láb hosszú, három láb magas és négy láb széles kövek, három láb kihagyással egymásra rakva és egy lábnyi burkolattal ellátva. Igaz, az első piramis burkolata teljesen elpusztult, így könnyen fel lehet mászni a tetejére. Meggyőződhetünk a piramisok oldallejtői kidolgozottságáról is, ha szemügyre vesszük azokat a gránithasábokat, amelyeket körülöttük találunk. Én is találtam egyet, aminek az átfogója úgy volt kifaragva, hogy a piramis egyik sarkát alkothassa. E megfigyelés megtakaríthatta volna Mailet úr azon fáradtságos igyekezetét, hogy a cementben ke-

³⁴ Itt nem kívánunk a Szentírásnak ellentmondani, ahol azt olvashatjuk, hogy az izraeliták sokat szenvedtek Egyiptomban a rájuk mért munkáktól.

resse a burkolat anyagát, de megóvhatta volna attól a tévedéstől is, hogy néhány mészkődarabot fehérmárványnak nézzen. Feltételezhetjük, hogy a második piramis felső részét fedő hasábok is egyszer majd legördülnek az alsóbb kősorokon való gurulás látványának pusztá öröméért. Ezen egyszerű oknál fogva pusztultak el valószínűleg a hiányzó hasábok is, s mivel a legkisebb mozdulat is elég hozzá, ez az öröm annál könnyebben elérhető.

E második piramissal szemben, egy kicsivel a szikla előtt, látható még a híres szfinx, amely sokkal nevezetesebb annál, mint amit valójában ér. Ez nem más, mint egy számarhát formában meghosszabbított sziklatömb, egy nagy sziklapadig e piramis közepe felé tájolva. E sziklát szfinx formára alakították át, a hátán két négyszögletes aknalejárót nyitottak, amelyek a katakombákba vezetnek, s ezáltal a sírok őrzését erre a szörnyfigurára bízta.

Úgy tetszik, hogy mindegyik piramisnak és katakombának volt saját temploma is, amelyeknek csak a romjait találjuk, hiába készültek hatalmas kövekből. Lemértem egy huszonnégy láb hosszú, hét láb magas és kilenc láb széles darabot, melynek még az illesztékei is tökéletesek voltak. Ha meggondoljuk, hogy az ókori írók, mint ahogy mi is, csak ezekről a piramisokról írnak, akkor mikorra tehetjük azoknak a nagyoknak a keletkezését, amelyek Gizától nyugatra helyezkedtek el, és ma csak néhány alapsorkövet találunk belőlük? Nem beszélve azokról a kis sírokról, amelyeket alig lehet észrevenni. De nem szeretném elhagyni e műemlékeket anélkül, hogy szóljak arról a nagyszerű érzésről, amelyet látványuk keltett bennem: csak egy ilyen érzés tudja kifejezni e hatalmas tömegek emelkedettségének eszméjét, melyhez hasonlót nem tudunk találni.

Amint már mondtam, éjfélkor indultam el Gizából a piramisokhoz kísérő arabokkal, és sokáig néztük még e hatalmas hegynek tetsző tömegeket. Majd egy faluhoz értünk, és egy pillanatra eltűnt a látványuk, majd újra megjelentek oly váratlanul csodálatosan magasan, hogy szinte hozzájuk értem. Le akartam szállni a lóról, mire a vezetőink megnyugtattak, hogy még egy mérföldnyire vagyunk tőlük. Még mentünk vagy háromnegyed órát, és száz lépésre az elsőtől leszálltam a lovamról. Ekkor ugyanolyan megdöbbenve tapasztaltam, hogy milyen kicsi, mint korábban a hatalmasságát, amelyet közelítve ismét érzékeltem. Ezután elkezdtem érzékcsalódásom okát keresni. Eltávolodtam hatszáz lépésre a piramis alapjától vízszintes irányba. Amint megfordultam, és legszélesebb megfigyelői szempontból figyelve észre-

vettem, hogy az építmény merőleges magassága teljesen betöltötte a látószögemet, olyannyira, hogy közelítve e látószög, amelyet egy körző két végpontjához hasonlítok, csak egy részt foglalt magában, és száz lépésnyire már csak a harmadát fogadta be érzékem. Ebből a megfigyelésből következik, hogy minden olyan magasság, mely kívül esik a látószögünkön, nagyobbnak látszik, és minden, amely nem tölti ki e látószöget kisebbnek. Ezt az elvet hasznosan lehetne alkalmazni a középületek építésénél, feltéve, ha a megfigyelő mindig kellően meghatározza annak mértéket.³⁵

Noha a rám bízott ügyek intézése nem tette lehetővé, hogy bejárjam a Múmiák pusztáját, meggyőződhettem róla, hogy az azt borító homokfajták alkalmasak a test kiszáritására. Az alsó szikla a különleges temetések fényűzésére szolgált. Vajon nem azért használták-e ezt a területet temetőnek azok az egyiptomi városok és falvak lakói, akik ide szállíthatták magukat, mert az áradások megkímélték, következőképpen az élők számára legalább oly haszontalan volt, mint amennyire kedvező a holtaknak?

Az itt lakók elmondták, hogy Théba számtalan temetkezési műemlékkel bír, amelyek a memphiszieknél és az alexandriaiaknál is csodásabbak. Azt is mondták, hogy itt láthatunk még olyan templomokat is, amelyek rózsaszín gránitoszlopai akkorák mint a Pompeius-oszlop, és amelyek belső festményei sem kevésbé lenyűgözőek. Kétségtelen, hogy Felső-Egyiptom romjai alatt is számtalan műkincs található. Nemrégiben egy kopt talált egy aranyérmékkel teli urnát, amelynek nagy részét titokban beolvasztotta, ám egy angolnak sikerült mintegy száz darabot megvásárolnia, amelyből néhány a királyi gyűjteményben is megtekinthető.

Ne higgyük azt, hogy a hasonló példák a lakosság nyereségvágya felkeltésével hozzájárulhatnak a műkincsek megmentéséhez: a felfedezést követő zaklatások elveszik a kedvét azoknak, akik erre vállalkoznának.

³⁵ A Louvre oszlopa is érzékelhetően megnőtt, miután lebontották a környező túl közeli házakat. Még nagyobbnak látszana, ha a Saint-Germain l'Auxerrois vonalából nézhetnénk, és távolabbról nézve pedig kisebbnek látszana. Ugyanilyen meggondolás alapján a XV. Lajos tér oszlopát a versailles-i úttól való távolságával arányosan kellett volna felállítani, és a Sainte-Genéviève templomot a Saint-Jacques utcából nézve sajnálhatjuk, hogy egy ilyen szép antik másolatot nem az eredetiekhez hasonlóan mérték ki.

Az ókori Egyiptom valamennyi nevezetes alkotása közül az első helyet a Földközi-tengert a Vörös-tengerrel összekötő csatorna érdemelné, ha a közügy érdekében fáradozó génusz törekvéseit támogatják volna az annak gyümölcseit élvezni hivatott nemzedékek, és ha a közjó eszméje legalább olyan szilárd alapokon állna, mint az ellene törő balítéletek. De íme, a történet veleje, amely nem mutat más képet, mint a világ nemzeteinek és századainak históriája. Az állandó pusztítások nélkül a világot a földrajzi helyzete kormányozta volna: a legkedvezőbb fekvésű terület alkotta volna az örök törvényeket és a Vörös-tengeri csatorna lehetett volna a nemzetek közjogának alapja.

A legmegalapozatlanabb vélekedések – amelyek képesek uralkodni a leghelyesebb látásmódokon is – még a létét is letagadták: Szicíliai Diodórosz³⁶ viszont állítja, hogy létezett, és bármit gondolunk is erről az íróról, nem tagadhatjuk le azokat a tényeket, melyeknek szemtanúja volt.

Lássuk csak, hogy meséli el mindezt: részlet a szerző *Egyetemes történet*-éből (Első könyv, második rész):

„Egy összekötő-csatornát építettek, amely a pelusiachos-i öböltől a Vörös-tengerig vezet. Pszametikosz fia Nékosz kezdte el e művet. Dáriusz³⁷ perzsa király folytatta a munkát, majd néhány mérnök javaslatára abbahagyta, akik azt állították, hogy a földszoros átvágásával elárasztaná Egyiptomot, amely szerintük alacsonyabban fekszik, mint a Vörös-tenger. Második Ptolemaiosz³⁸ nem hagyta, hogy befejezzék a munkát, de a legmegfelelőbb helyeken torlaszokat és nagyon leleményes zsilipeket építtetett, amelyeket az átkeléskor megnyitottak, majd nagyon gyorsan be is zártak. Ennek emlékére, az Arszióne városnál a tengerbe ömlő folyamat Ptolemaiosznak hívják.”

Amint e részlet bizonyítja, Szicíliai Diodórosz idején még működtek a zsilipek. Még ma is látható a zsiliprendszer alapzata, Szueztől, a ma is létező csatorna kezdeténél, melyet csekély munkával zsilipek működtetése és Egyiptom elárasztásának veszélye nélkül is hajózhatóvá lehetne tenni.³⁹ Semmi nem igazolja Dáriusz mérnökeinek

³⁶ Diodorus Siculus „Szicíliai Diodórosz” görög történetíró, élt Kr. e. I. század eleje – Kr. e. 21 körül. Világtörténeti munkájának címe *Bibliotheca historica* ’Történeti könyvtár’. I. M.

³⁷ Dáriusz perzsa király, élt Kr. e. 549 – Kr. e. 486/485-ig. I. M.

³⁸ II. Ptolemaiosz Philadelphosz, Egyiptom királya, élt Kr. e. 285 – Kr. e. 246-ig. I. M.

³⁹ Az egyre inkább felvilágosodó szellemű Musztafa szultán megbízott egy erre a fontos tárgyra vonatkozó munkával, amelynek végrehajtását a béke-

félelmeit, még ha a legnagyobb árapály mérték idején is le a vízszintet. Nem szabad megfélemedkeznünk arról sem, hogy a földszoros terepe kiválóan alkalmas az ásásra azon a tizenkét mérföldes területen, amely az Arab-öböl és a legközelebbi, Tineknél a Földközi-tengerbe ömlő Nílus-ág között fekszik.

Miután végighordoztuk tekintetünket a régiségüknél és nagyságuknál fogva inkább az egész Univerzumhoz, mintsem Egyiptomhoz tartozó műemlékeken, tekintsük most át e királyság mostani helyzetét. Ha az államhatalom tényezőit szeretnénk megvizsgálni, a politikus csak sajnálkozva tekinthet a világ e hatalmas központjára, a tudományok egykori bölcsőjére, amely ma egy tartomány csupán a világ legerőtlenebb birodalmában. De politikai filozófus egy méltóbb szemszögből tekint vizsgálata tárgyára: meglátja az egyiptomi klímában, a termelésben, a lakosságban azokat az elemeket, amelyeknek a hajdani dicsőségét köszönheti, mindazokat az adottságokat, melyek ellenállnak az idő vasfogának. Mindezek kiállták a nagy forradalmakat is, és különböznek azoktól a vegyi összetételektől, melyek az őket létrehozó folyamatokkal ellentétes folyamatok hatására megszűnnek. Ilyenek voltak minden bizonnyal azok a nagyhatalmak, amelyeknek csak emlékét őrizte meg a történelem, és amelyek fővárosainak helyét alig találja már meg a földrajztudós.

Megfigyelhető ellenben Egyiptomban, hogy a legnagyobb királyaik önbecsülésüket mindig a kultúra számára hasznos munkákra összpontosították. A kultúra kielégítette a dicsőségszomjukat, amely a világ más népeinél fékevesztett rabláshoz vezetett.

Ha emberkéznek lehet tulajdonítani a Moerisz-tó keletkezésének hatalmas művét, méltán tarthatnánk e csodálatos és hasznos víztárolót a fáraók első jótéteményének. Ha a nagysága és mélysége láttán kételkednénk is e tó keletkezésében, nem tagadhatjuk le a József-csatorna, a Trajanusz-csatorna, az alexandriai csatorna és a deltai csatornák létét. Szemmel láthatóan emberkéz alkotta művek. Az öntözés megkönnyítésével nem marad megműveletlen terület a közelükben és a föld gazdagsága megsokszorozza a termést, eltartja és elteti a lakosságot. Nincs nagyszerűbb földdel rendelkező ország, mint Egyiptom.

S valóban, a delta, a keleti és nyugati tartományok, valamint az összes Nílus menti földterület egészen a térítőig a legsűrűbben lakott

időre halasztotta. Ebben az időben próbálta meg kiirtani saját kormányzata visszasságait is, és okkal feltételezhetjük, hogy saját despotizmusa áldozatává vált volna, ha túléli a birodalma romlását előkészítő baljós eseményeket.

vidéknek látszik. Azt állítják, hogy Egyiptomban több mint kilencezer falu és ezerkétszáz kis- és nagyváros található. Ami azt illeti, ezek a települések eléggé közel helyezkednek el egymáshoz. Egyszer *Mentubé-ban* megállva, *Fua* felett, a láthatárt tekintetemmel végigpásztázva negyvenkét települést számoltam össze, amelyből a legmesszebbik sem volt két mérföldnél távolabb.

Mentubé falu látképe
(Tott báró vázlatára alapján készült metszet)

Az árterületen belül e települések külön e célból készített, magasabban fekvő földterületeken foglalnak helyet, amelyek a rajtuk lévő házak közös alapját is képezik. A minél hatékonyabb földművelés érdekében igyekeznek a lehető legkisebb helyet elfoglalni. A magasságuk fenntartása az áradás okozta károk megelőzése érdekében szükséges. A falvakat megszámlálhatatlan sok kis csúcsos tornyocska, galambdúc övezi, amelyekben e madarak ürülékét gyűjtik össze. A települések szélén található egy közös használatú pálmaliget, amelynek datolyáit elfogyasztják és leveleiből pedig kosarat, füzért és más hasonló tárgyat készítenek. Az áradás idején emelt pallókon szabadon tudnak közlekedni. A legnagyobb városok a Nílus és a nagy csatornák mentén helyezkednek el. Az itt látható többemeletes téglaházak I. Ferenc⁴⁰ koráéhoz hasonló stílusban épültek. A környező pálmafák és a partmenti hajók látványa emeli a táj szépségét.

⁴⁰ I. Ferenc (Cognac 1494 – Rambouillet 1547) francia király. *T. F.*

A kultúra és a kereskedelem összefonódik, valamennyi egyiptomi város köré ipar települ, amely fejlődik és hasznot hoz. Ugyanakkor Kairó előnyeit nemcsak Egyiptom élvezi, kereskedelme mindkét féltekét összeköti: naponta láthatunk az utcáin összetorlódott tevéket, amelyek Európa és az Indiák áruit szállítják, és a Madras,⁴¹ illetve Marseille jelzésű málhák találkozáspontja mintha az univerzum központját jelölné ki.

Kairó – vagy ahogyan az arabok nevezik: Misszir⁴² – a Nílustól félmérföldnyire, a folyam jobb partján terül el. A város határos az arabiai hegyekkel is, és az ezek keleti nyúlványai által alkotott sarkon fekszik a kairói vár. Bulak és a kairói óváros elővárost alkotnak. Ha e két város népességét is hozzáadjuk a fővároséhoz, az itt található 700 000 lakos Egyiptom hatalmas lakosságának újabb bizonyítéka.⁴³

Kairóban van néhány olyan széles, feldíszítésre alkalmas tér is, mint a Luszbékié tér, a Ruméliai tér vagy a Nagy Mecset tere, amelyet Hasszán szultán⁴⁴ terének is neveznek. Viszont az utcák keskenyek, szabálytalanok és rosszul kövezettek, s még a nagy kincseket rejtő paloták sem tükrözik kívülről e város gazdagságát. E metropolisz kizárólag az árukereskedelemmel foglalkozik: a Níluson keresztül folyó egyiptomi árukat, a Földközi-tengeren át az európai termékeket és a Vörös-tenger felől a jemeni árukat szállító kereskedelem révén elnyeli azokat a jövedelmeket, amelyeket azután az urak felosztanak. Megélhetését is a kereskedelemnek köszönheti, amely tovább növeli gazdagságát: az ezzel járó luxus még az aranyat is elértékteleníti, és igényeit a leggazdagabb indiai műhelyek is csak nehezen bírják kielégíteni.

Mindaz, ami egy más országban csak felvilágosult igazgatás eredményeként, a leghasznosabb elvek által kormányozva jöhet létre, Egyiptom földjén magától megterem. A termés gazdagsága a zsarno-

⁴¹ Madras – mai neve Chennai, város Dél-Indiában a Bengáli-öbölben. Neve a tamil Madraspatnam-ból származik, ezt a várost választotta az angol Kelet-Indiai Társaság 1639-ben állandó székhelyéül. *I. M.*

⁴² Misszir – Az arab Misr/Masr egyaránt jelentette Egyiptomot és annak legnagyobb városát, Kairót. A szó Misir alakban átkerült a török nyelvekbe, és egészen Mongóliáig elterjedt. *I. M.*

⁴³ Egyiptom fővámszedője biznysága szerint, akit e királyság pénzügminiszterének is tekinthetünk, Kairó városnak egyedül több mint hétszázezer lakosa van. Bulak és a kairói óváros lakosságát csak a túlzás elkerülése végett számítottam hozzá.

⁴⁴ Sultan al-Malik al-Nâsir Abû l-Ma`âi Hasan, az európai forrásokban Nasser Hassan, egyiptomi mameluk szultán, uralkodott 1347–1351 és 1354–1361. Ő építtette a kairói nagymecsetet. *I. M.*

kok étvágyát kielégítve megóvjá a földműveseket a zsarnokságtól, a gabonafelesleg a szerencsés Arábia számára elsődleges fontosságú, amely újabb kapcsolatokkal bővíti a kereskedelmet, és tevékenységét még szilárdabb és még függetlenebb alapokra helyezi. Egyiptom legfontosabb kikötői Szuez és Alexandria, de nem e két kikötőben lehet megbecsülni a kereskedelem mértékét: ahol a közigazgatás nem létezik, ott nincsenek igényes városi kormányzatok, de nem létezik semmiféle privilégium, sem pedig alárendelt monopólium. A kereskedelem természetes módon zajlik, a mindenkori hatalom uralja, a termelő ehhez hozzájárul, és a kereskedők pedig fizetett lekötöztetveivé válnak. Ezen elvnek tulajdonítható nagy valószínűséggel az említett két város szegénysége, amelyek a kereskedelemben csak felbérelt szerepet játszanak. Szuezen különösen szembeötlő a lakosság szegénysége, és miután az arabok megszerezték az áruszállítás jogát, azt a forrongások idején büntetlenül zsákmányolják.

Az egyiptomi búzáért Jemenben kávét kapnak, amit Európában, különösen a törökök körében adnak tovább, ezenkívül a rizs, a len, a cserzővargák által használt nátronsó, a foncsorozásnál szükséges ammóniasó, a festéshez szükséges henna és sáfrány, a gumi és a legértékesebb gyógyszerek alkotják e kereskedelem legfontosabb tételeit. A cukor az egyetlen olyan cikk, amely az ország szükségleteire korlátozódik, a csekély Konstantinápolyba exportált törtcukor nem vethető össze a Felső-Egyiptomból eredő és Kairóban finomított cukor szépségével. A deltában is természetesen cukornádat, amelynek terméke csupán a lakosok csemegéjéül szolgál. A szövőipar ennél jóval hasznosabb: nem esik semmiféle rendelet hatálya alá, és egészen a vízesésekig terjed, hasonlóan az indigóültetvények elterjedtségéhez. Mivel e forró égöv alatt a ruházat egy kékre festett vászoningre korlátozódik, az ilyen áruk feleslegét exportban lehet értékesíteni. Alsó-Egyiptom természetes sópárló telepei a kereskedelem révén látják el a szíriai partszakaszt és a Damaszig terjedő belső területeket.

Érdekes megfigyelés, hogy az Egyiptomban meghonosított idegen növények annyira elcsökevényesedtek, hogy még szaporodni is képtelenné váltak. Példa erre az indigó, amely azért is különös, mivel az évente szíriai magból vetett egyiptomi termése igen szép színű, ellenben az eredeti talaján e növény minősége gyenge. E megfigyelésből következik, hogy a szíriai indigó igényli az átültetést, de az erős talaj és nap heve rontja a magok minőségét, az egyiptomi talaj pedig az üvegházhoz hasonlót hatást eredményez.

A jó talajhoz és az egyiptomi termények gazdagságához hozzájárul még a rendkívül tiszta levegő: meglepően tapasztaljuk e kedvező tény, amikor Rosette, Damiette és Manszura környéki rizsültetvények híres tisztaságára gondolunk, és talán Egyiptom az egyetlen olyan ország a földön, ahol ez az állóvizet igénylő művelési mód nem egészségtelen. A gazdagság így nem kerül emberéletekbe.

A pestis egyiptominak hitt eredetével kapcsolatos gondos kutatásaim meggyőztek róla, hogy e betegség itt nem is lenne ismert, ha mi-azmáit nem szállítaná ide a Konstantinápolyt Alexandriával összekötő kereskedelem. A járvány első jelei is ebben a városban kezdenek mutatkozni. Az elővigyázatosság hiánya ellenére csak ritkán terjed egészen Kairóig, ahol a nagy hőség hatására hamar megszűnik, és nem engedik Szaidáig terjedni. Ismert tény az is, hogy a Szent János napi, Egyiptomra hulló harmat még Alexandriában is elpusztítja e betegség utolsó csíráját is.

Az esőt a Földközi-tenger partvidékén és attól tíz mérföldnyire a szárazföldön ismerik csak Egyiptomban, ritkán esik ennél távolabb. Ritkán van Kairóban két óráig tartó eső, és soha nem hallani mennydörgést, a viharok igen ritkák, főleg Líbia és Arábia magasabban fekvő területeire húzódnak, ahol nem tudnak kárt okozni. Így minden jel szerint, Egyiptom a legkedvezőbb természeti adottságokkal rendelkezik: mindenfajta madár, még a legritkább fajok is, tömegesen vándorolnak ide, hogy élvezzék a természetet, és csicsergésükkel felvidítsák a lakókat.

E képben a Nílus völgye mutatja a legérdekesebb tájat. E folyam és csatornái partján állandóan rengetegen dolgoznak az öntözésen, vagy ők merítik a vizet, vagy pedig a munkájukat könnyítő állatokat noszogatják. Megszámlálhatatlan gémeskutak, vízemelő kerekeket helyeztek el e célból a partokon, az emelkedő víz befolyik az első gyűjtőcsatornába, amely a szárazföld belsejébe vezeti különféle elágazásokon keresztül, amelyeket a földművesek igyekezete és iparkodása hozott létre és alkalmazott éppoly ügyesen, mint amilyen takarékosan. Láthatunk a háztartás gondjaival foglalatoskodó asszonyokat, egyesek korszokban ivóvizet szállítanak a fejükön egyensúlyozva, mások ruháikat mossák, teregetik, és közben természetes vidámsággal fogadják az élet legkisebb örömeit, és élénk csevegésük úgy vibrál a levegőben, mint a rómaiak *lululatusa*. Az egyik városból a másikba vizet szállító kocsik, terményszállító hajók és a kereskedőhajók látványa még jobban tarkítja e kép változatosságát és mozgalmasságát.

A hajózásban figyelemreméltó a matrózok ügyessége és a Felső-Egyiptomban készített fazekas-edények szállítási módja. Mielőtt ennek magyarázatát adnánk, érdemes megfigyelni, hogy a lakosok ivóvizét tároló terrakotta edényei ürtartalmának olyan nagynak kell lennie, mint amilyen messze vannak a házak a folyamtól. Alsó-Egyiptom helyzete ezt indokolja, és ezért az itt lakó fazekasok igyekeztek minél gazdaságosabbá tenni a hajón való szállítást. A legnagyobb edények fülüknél összekötve alkotják a tutaj első sorát, a közepes méretűek a másodikát, és végül a kicsik következnek. A tulajdonos felszáll a kis árudájára, kényelmesen helyet foglal, és egy bot segítségével irányítja járművét a part mentén a víz sodrára hagyatkozva, és nem kell félnie attól sem, hogy az agyagra eső tárgyak megsérülnek. Így jut el egészen a deltáig, míg hajója – alkatrészeinek elfogytával – lassan eltűnik.

Az egyiptomi emberek természetesen kedvesek és félénkek, ugyanakkor vidámak és kicsapongóak is. Minden cselekedetükben érezhetőek e jellemvonások: a legkisebb eseménytől is megijednek, és a legcsekélyebb közeledésre is barátkozóak. A nép tánc iránti rajongása nyomán jelentek meg Egyiptomban a balarinák: nem ismernek semmiféle gátlást sem, és a tiltások áthágásában tobzódnak. Az egyiptomiak kreol bőre mellett a vérük is igen szépnek tűnik. Karcsú és üde testalkatúak, a férfiak és nők úgy úsznak, akár a halak. Ruhájuk egy egyszerű kék ingre korlátozódik, amelynek szabása alig rejti a nők szemérmét. A férfiak derékban övvel megkötve hordják a munkavégzés megkönnyítésére. A gyerekek mindig meztelenek, és még tizennyolc éves gyereklányokat is láttam itt.

A mohamedán hit az egyiptomiak uralkodó vallása, de ez a nép számtalan olyan szertartást is bevezetett, amelyek inkább ceremóniavágyuk kielégítésére, mintsem a próféta parancsára történnek: ilyenek a bűnbánó társaságok, az éjjeli gyertyás körmenetek, az ezekhez járuló ruhafélék, a temetési énekek és siratók és az *epulum ferale*⁴⁵ mint olyan szokások, melyek inkább őseik babonáival, mint az új törvényükkel kapcsolhatók össze. Ugyanakkor az egyiptomiak kevésbé előítéletesek, mint a törökök, akik viszont nem annyira babonások. Ez

⁴⁵ Ez a rómaiaknál is ismert és a görögöknél is szokásos halotti lakoma, amelyet a mohamedánok elvetettek, de Egyiptomban fennmaradt, ahol Omár kalifa [I. Omár (581–644), második muzulmán kalifa. *T. E.*] minden bizonnyal úgy látta jónak, hogy ha enged a babonának, biztosabban uralkodhat a babonásokon.

utóbbiak gögösek, az egyiptomiak csak gyengék. Megfigyelhető, hogy a ceremóniák külsőségei sokkal jobban összefogják őket, mint azok lényege. Vidámságuk és szabadosságuk több szerepet játszik zárándoklataikban, mint amekkora a szent hatalma gyülekezetének lelkületére való hatása.

A legtiszteltebb szentek a kairói Safi imám⁴⁶ és a delta közepén található Tinta⁴⁷ városáé, akit Szeid, Ahmed és Beduitnak⁴⁸ neveznek. Júliusban több mint 200 000 felső- és alsó-egyiptomi látogat el e sírhoz, a mindenből hasznot húzó kereskedelem itt még egy hatalmas vásárt is létrehozott, a balarinák és pohárjátékosok is megjelennek ez idő tájt. Tintában minden zárándok megtalálja a kedvére való szórakozást, és a Szeid, Ahmed és Beduit mecset sejkje nagy hasznot húz egyesek vallásosságának és a többség örömének megadóztatásából.

Valamennyi egyiptomi városnak megvan a maga szentje, körmenetei és örömei, és legalább a környékről idejárnak. Mindezek biztonságát a kormányzat szavatolja. Ebből is látható, hogy a főváros szentjét a világváros minden jogával elhalmozzák, és sírját állandóan körülrajongják. De az asszonyok vallásossága, amely minden országban erősebb a férfiakénál, nem elégszik meg a holtak lelkének megidézésével. Mivel a hiszékenyek felbátorítják a csalókat, számos igen jól tartott szentet találhatunk Kairóban, akikhez az asszonyok szívesen fordulnak. Általában a mecsetek kapujánál vagy udvarán választanak helyet maguknak, és egy rossz gyékényen fekszenek, ruhájuk alapján már a paradicsomban érezhetik magukat, és boldog látványuk elég tiszteletük fenntartásához. Mások fontosabb látszatot keltenek, és egy fehér gyapjú tunikában komoly ábrázattal járnak az utcákat. A gazdagság megvetését hirdetik, szemtelenül vagyonmegosztást kérve, és mindig megjósolják a világ végét.

Láttunk Egyiptomban egy olyan szentet, akinek a mások becsapására irányuló igyekezete önbecsapással végződött. Az egyik ilyen buzgó csaló bejelentette a sokadalomnak a napját és óráját annak,

⁴⁶ Safi Imám – imam al-Şâfi'i (767–819) a Próféta nagybátyjának, Abû Tâlibnak a leszármazottja, az egyik legnagyobb muszlim szent, a szunnita iszlám négy fő jogi iskolája – a hanafiták, a sáfíiták, a malikiták és a hanbaliták – közül a másodiknak megalapítója. A 9. század elején érkezett Egyiptomba, 819/820-ban halt meg, sírja fölé a 13. században emeltek mauzóleumot. *I. M.*

⁴⁷ Tanta. *I. M.*

⁴⁸ Sayyid Ahmad al-Badawî, muszlim szent, a Badawîyyah rend megalapítója. 1199-ben, Marokkóban, Fez városában született, és 1276-ban, Tantában temették el. *I. M.*

amikor gyékényén állva és Isten nevének kiejtésére átkel a Níluson. Kíváncsiak tömege kísérte a partra. Miután a szent eltűnt a habok közt, a csodára váró ostobák hagyták vergődni, míg a bolond bele nem fulladt a vízbe.

A vallási hiedelmek által megfélemlített emberiséget Egyiptomban egy vakok számára létrehozott hatalmas alapítvánnyal is megtisztelik: mivel nincs meghatározva a befogadóképessége, így minden Kairóban összesereglett egyiptomi vak meggyőződése szerint az itteni égöv miatt egyre többen lesznek. Hasszán szultán mecsetében mintegy négyezren vannak, s arányuk talán nem több a mi éghajlatunk alatt élő vakokénál. Annyi azonban igaz, hogy Egyiptomban ez a betegség főleg azokat támadja meg, akik rendszeresen az utcákon és a házak teraszain alszanak. Az éjszaka lehulló friss harmat észrevétlenül felpuhítja a szemhéjukat, amely könnyen fekélyesedik a nappali meleg ellentétes hatására. De azok látása, akik fedél alatt töltik az éjszakát, nem károsul olyan mértékben, mint ahogy a zordabb éghajlat alatt élőké.

Miután áttekintettük Egyiptom műemlékeit, az égöv szépségeit, a lakosságot, az itt élők tevékenységét és a termelés gazdagságát, csak megvetéssel szólhatunk a kormányzatáról. A Grúziából idehozott és eladott gyerekekből tíz-tizenkétezer főnyi mamelukság⁴⁹ jött létre, belőlük lesznek a zsarnokságot elrendelő bejek, a náluk is kegyetlenebb alárendelt tiszték és a barbárságot fokozó végrehajtó csapatok.

Ha megvizsgáljuk a törvényeket, az úgynevezett Szelim törvénykönyvet, feltételezhetjük, hogy az uralkodó inkább megegyezett a mamelukokkal, minthogy valójában meghódította volna Egyiptomot. Megfigyelhetjük azt is, hogy miközben meghagyta az országot uraló huszonnégy bejt, valójában az általa főkormányzónak és a tanács elnökének állított Pasa hatalmát igyekezett ellensúlyozni. Ez az állapot addig maradt fenn, amíg a Porta segíteni tudott neki, de hatalma meggyengülésével csak a bejek megosztásával tudott ellenük fellépni: mivel mindig a leggyengébb pártot támogatták, így a törökök mindig újabb ellenségekre találtak, és gyakori hibáik miatt a pasák hatalma

⁴⁹ A mameluk az arab *mamluk* 'birtokolt' szóból származik, és katonai rabszolgát jelent. A katonai rabszolgák intézménye Egyiptomban az Ayyubida szultánság idején (1171–1254) jött létre. A mamelukok 1250-ben meggyilkolták az ayyubida szultánt, és átvették a tényleges hatalmat. A 14. század végéig tagjaik a kelet-európai steppe török nyelvű népei közül kerültek ki, utána a cserkeszek, majd a 18. században a grúzok jutottak szerephez. *I. M.*

csupán a puszta címükre korlátozódott, amelynek hordozóit a mamelukok néha felmagasztalták, de mindig egy kissé börtönbe zárva is tartották.

A híres Ali bej⁵⁰ jócskán hozzájárult az anarchiához, mivel uralkodása első szakaszában vagy elűzte vagy legyilkoltatta azokat a bejeket, akik túl nagy hatalommal rendelkeztek, hogy saját akaratának alávetesse őket. Ezután arra kényszerítette a pasát, hogy saját rabszolgáit nevezze ki a megürült tisztségekre. Csak úgy tudott nyugodtan kormányozni Egyiptomban, hogy létrehozta a Sejk-Taser-t,⁵¹ vagyis a szíriai és a Damasztól⁵² Gázáig tartó területek uralkodója címét. Ugyanakkor megpróbálta biztosítani a drúzok⁵³ és mutuálik függetlenségét, remélve, hogy szövetségeseivé válnak, és így bevehetetlen falat emelve az oszmán hatalommal szemben, a fejére teheti majd Egyiptom koronáját.

Egyik bej tisztségre emelt rabszolgája viszont egyenrangúnak mérszelte képzelni magát, így a hűség álarca alatt, melyet a Porta sem vett komolyan, Mohamed bej⁵⁴ fellázadt mestere ellen, akinél szerencsebb volt, de kevésbé felvilágosult. Mivel ugyanazt az életpályát szerette volna bejárni, mint ő, igyekezett megszüntetni a Sejk-Taser-t, hogy egyesítse Egyiptomot Szíriával. Ha a hűtlensége büntetlenül maradt is, a politikája kudarcba fulladt: Akko ostrománál életét vesztette, és Murád bej pályázott örökségére. Ő egy kérészéletű zsarnok volt, akinek hatalmát a legutóbbi forradalom döntötte meg, s nyugtalan és kialakulatlan kormányzatát Iszmail bejre⁵⁵ hagyta.

A mamelukok fegyveres mozgalmait gyakran kirobbantó forrongások inkább gyilkossági viszályokra, mintsem valódi háborúra emlékeztetnek. A zsarnokok viszályai csak mulattatják a népet, amely

⁵⁰ *Ali Bey al-Kabîr* 'Nagy Ali bey', grúz származású mameluk emír (1768–1772), aki Egyiptomban despotikus politikai rendszert vezetett be. 1760-tól *Şah al-Balad* uralkodott, aki 1768-ban félreállította az oszmán kormányzót, és átvette a hatalmat, megtagadta a Portától az éves adót, és a szuverenitás jeleként saját nevére pénzt veretett. A Portának csak 1772-re sikerült kiszorítania a hatalomból. 1773-ban Kairóban meggyilkolták. *I. M. és T. F.*

⁵¹ Sejk-Taser/Cheik Tacher – *şeyh* Daher el-'Omar (névváltozatai Dahîr al-'Umar, Zahir al-'Umar, Taher) Palesztina uralkodója (ca. 1730–1775). *I. M.*

⁵² Arabul Dimeşk, azaz Damaszkusz. *I. M.*

⁵³ Drúzok – muszlim vallási kisebbség a Közel-Keleten, elsősorban Libanonban és Szíriában. *I. M.*

⁵⁴ Mohammed bej – Muhammad bey Abû' l-Dhahab mamluk bey 1772–1775. *I. M.*

⁵⁵ Iszmail bey — Ismail bey 1775-ben rövid ideig *Şeyh al-Beled*. *I. M.*

csendes és a sikerek iránt közönyös szemlélőként, sajnálat és remény nélkül távol tartja magát az eseményektől. Ha figyelembe vesszük, hogy a nép milyen meglepő könnyel viseltetik ezekkel a gyakran megújuló eseményekkel szemben, és hogy milyen könnyűszerrel megszabadulhatna a zsarnokaitól, csodálkoznunk kell amazok nyugodtságán. Nem tudjuk, hogy mi tartja ettől vissza a sokaságot, hiszen a mamelukok úgy veszekednek Egyiptom felett, mint ahogyan a rablók osztozkodnak a kincseken.

Valamennyi tartományi kormányzó bej kerületenként kinevez alkormányzókat, bizonyos Kiaséf⁵⁶-eket. Ezek a bejhez hasonló méltósággal bíró alsóbb szintű zaklatók, a szolgálatukba álló állástalan mamelukok segítségével, Egyiptom minden városát és falvát a bejek és kinevezett képviselőik számára nyújtandó területi hozzájárulás fizetésére kötelezik. A földműveseknek pedig a mindenkori uralkodó klán vezetőjének kell ezt befizetni. Az Egyiptomban szétszórta élő mamelukok minden forradalom idején Kairóhoz vonulnak. E vizsály kis időre szabadságot nyújt a lakóknak, akiknek soha nem fordult meg a fejében, hogy e szabadságot megőrizzék, mint ahogyan a város kapuja előtt vizsálykodó zsarnokok sem gondolták soha, hogy e kapuk egyszer bezárulhatnak előttük.

Minden bej Kairóban lakik, és minden erejük a rabszolgáikban rejlik. Itt forralják intrikus terveiket: amikor a forradalmak kitörése már küszöbön áll, a hűbéres kiasefek mamelukjaikkal haladék nélkül vezetőik seregeihez csatlakoznak, vagy árulással elhagyják, ha az ellenfél táborát vélik kedvezőbbnek. Mit lehet várni ezektől a fegyelmezetlen és a közügyek iránt érdektelen erőktől? A kapzsiság gyűjtötte őket egybe, és azonnal szétszóródnak, ha a pillanatnyi érdekük úgy kívánja.

A kairói vár, már amennyire e nevet megérdemli, általában a vizsályok kezdőpontja, mivel mindkét párt megpróbálja az itt szolgáló mamelukok átcsábításával megszerezni. A város elfoglalása a másik fő cél, mivel egész Alsó-Egyiptom uralma függ tőle, és mindenki tudja, hogy Nílus menti elhelyezkedésénél fogva Kairó ellenőrzi a földműveseket érintő árukereskedelmet. De e város ugyanúgy függ a deltától és Felső-Egyiptomtól, ahonnan élelmiszereit beszerzi. Szaid⁵⁷ a menekülők egyetlen visszavonulási lehetősége, ahová visszavonulva elvágthatják a folyó közlekedési vonalát, és kiéheztethetik a fővárost.

⁵⁶ Kiaséf – ar. *kāšif* 'tartományi kormányzó'. I. M.

⁵⁷ Port Said. I. M.

Ezt követően a győztes párt kis csapatokban folytatja a legyőzött bejek üldözését, akiknek egy-két mamelukra fogyatkozott az erejük, és csak akkor kaphatnak kegyelmet, valahova a fővárostól távoli helyre száműzve, miután a társaik már sikeresen megegyeztek a győztes féllal, és Kairóba visszatérve, csatlakoztak hozzá. Ezen utolsó üldözéses háború során a felső-egyiptomi arabokat kormányzó sejk-amman hatalma megnövekedett, és mindkét párt hozzá fordult segítségért. Eközben a Líbiába és a petrai Arábiába⁵⁸ szorult hasznavehetetlen, kellemetlen és következésképpen nemkívánatos arabok mindenfelé rabolnak. Egyedül a vízzel körbefogott deltát kímélik meg támadásaiktól, és a két parton menekülő mamelukok igen nehezen menekülnek meg tőlük. Általános a zűrzavar, amely mindaddig uralkodni is fog, amíg a kormányzatot fel nem osztják kerületekre, és a falvak vissza nem nyerik ősi igazgatási formájukat, és ezáltal újabb zsarnokok nem kerülnek hatalomra Egyiptomban.

A mamelukokról alkotott véleményemet megerősíti a legutóbbi forrongás rövid története, melyet szemtanúként éltem át. Mohamed bej halála után, akiről már fentebb szóltam, az egyiptomi bejek két pártra szakadtak, és csendben készültek egymás kiirtására. Murád hajdani gazdájához hasonló ambíciókkal telítve Ibrahim Sejk-Elbélethez⁵⁹ és néhány jelentéktlenebb bejhez csatlakozott. Nyugodtan zsarnokoskodtak, miközben Iszmail, Juszuf és néhány más bej feszült figyelemmel várták, hogy megszerezzék a hatalmat.

Iszmail aga szellemes, tehetséges, de árulóhajlamú ember volt, aki látszólag Murád bej pártján állt, és a nevében kormányzott, felbízta és elősegítette azokat a zaklatásokat, amelyeknek több török és kopt kereskedő is áldozatul esett. Ugyanakkor Murád, aki éppen Lasarkié⁶⁰-ből tért vissza, ahol az arabokat sarcolta, meghallotta, hogy az egyik emberét a Juszuf bejhez húzó Szolimán kiaséf megbotoztatta. Magához kérte a kiaséfet és kamatostól visszaadatta neki a büntetést. Juszuf elég jól leplezte a sértést, és Murád azt hitte, hogy bármit büntetlenül megengedhet magának. Kairóba való visszatérésére már a győzelmi fogadást is megszervezték, valamint ő és Ibrahim már nagy biztonságban érezték magukat, amikor július 18-án váratlanul Iszmail, Juszuf és a velük tartó bejek és mamelukjaik kivonultak a városból, hogy elfoglalják a Nílust és a kairói óvárost. Bejelentették a Sejk-

⁵⁸ A mai jordániai területekre szorult arabok által lakott rész. *I. M.*

⁵⁹ Főparancsnok.

⁶⁰ Lasarkié – talán a marokkói Larache (arab nevén al-'Ara'is) városa. *I. M.*

Elbékületnek és Murádnak, hogy nem hódolnak be, csak ha kiéheztetik vagy fegyverrel kényszerítik őket. Az azonnali útlezárások nem hagytak időt az ellenpártnak, hogy összeszedjék mamelukjaikat, és nem maradt más lehetőségük, mint elfoglalni a kairói várat, amelynek parancsnokai mindig a győztes pártnak engedelmeskednek. A kinti csapatok által naponta fenyegetett és szorongatott Murád és Ibrahim hiába próbáltak az általuk fogvatartott, ám rajtuk segíteni nem nagyon kívánó pasa firmánjai⁶¹ erejével hatni. Tovább rontotta Murád helyzetét, hogy a jobbkezének számító Iszmail aga, akiről már beszéltünk, nem csatlakozott hozzá, hanem az ellenpárthoz állt át a rábízott nyolcszázezer zecchinóval együtt. Árulása után Murád és Ibrahim csekély kísérettel Felső-Egyiptomba kényszerült menekülni, ahol elfoglalták Miniészt.⁶² Az áruló Iszmailból bej lett Szolimán kiasefhez hasonlóan, aki megkapta Murád házáat a tizenöt nappal korábban elszenvedett botütések kárpótlásaként. A békét azzal kihirdették, és az elvakultan gőgös Juszuf, aki nem vette észre, hogy csak eszköz volt mások kezében, már okatlanul a társain is uralkodni kívánt, de a két Iszmait nem sokára megbüntették, amiért félreismerete őket: saját házában gyilkolták meg híveivel együtt, és az újdonsült Szolimán bejt megfosztották tisztségétől. Mindez azonban nem jelentett tartós békét, és feltételezhetően a menekültek kiirtása véget fog vetni a két zsarnok szövetségének is.

Nem hagyhatjuk el Egyiptomot úgy, hogy ne osszuk meg a történetekkel és földrajztudósokkal azon megfigyelésünket, amely nélkül Joinville úr Szent Lajos partraszállását elbeszélő írását sem érthetjük meg minden részletében. A szemtanú elmondja, hogy a szent király Ciprusból érkező flottája szétszóródott, majd Damiette-nél ismét összeállt, és Lajos egy olyan sziget fővenyén szállt partra, amelyet egy híd kötött össze a szárazfölddel. Ebből a leírásból következik, hogy a merőlegesen a tengerbe ömlő Nílus egy kis keleti mellékága Damiette-tel szemben kis szigetet alkotott. E kis mellékág azóta folyómederré vált, és a hajdani torkolat feltöltéséből, amely a szigetet a deltával összekötötte, ma csak egy földnyelv található, amely a várost eltakarja. A történész rájön arra is, hogy ha e terepváltozás a keresztések érkezése előtt következett volna be, kedvezőbb lett volna számukra: a

⁶¹ Ediktum jellegű rendelet, amelyet a háromlófarkas pasák, helyettes vezírek a Nagyúr nevében adnak ki. (per. *fermân* 'parancslevél' *I. M.*)

⁶² Miniész – a Felső-Egyiptom menyasszonyának nevezett Minya városa. Itt tartják az *Arusîyye* ünnepet. *I. M.*

delta a mameluk lovasok rajtaütéseitől védett helyet, gazdag élelmi-szerkészletet, illetve a védekezésre kiválóan alkalmas helyet nyújtott volna számukra. Ellenben Lajos a túlparton állította fel nélkülöző seregét, és így megkönnyítette, hogy Szudán összevonja ellene a csapatait. Joinville úr beszél még a Taniszról, a Sarkié egyik csatornájáról, amelyet a Nílus egyik mellékágának tekintett, és figyelmen kívül hagyta az ettől elválasztó delta csúcsát. A fizikusok kedvéért említem meg, hogy a Szent Lajos által a földnyelvre, korábban kikötőszigetre épített erődöt még ma is mossák a tenger hullámai. Ha figyelembe vesszük, hogy az építése hasonló időben zajlott, mint a Fréjus-i kikötőé, ahol a szent király hajóra szállt az egyiptomi expedíciója alkalmával, megállapíthatjuk, hogy a folyamatos hordaléktömeg tölthette csak fel a kikötőt, és alakította a fövenyét mai formájára, mivel a Szent Lajos erőd helyzete tanúsíthatja, hogy a tenger szintje nem változott jelentősen azóta.

(...)